

3

**Millî Mücadele
Döneminde
Elâzığ**

**Elâzığ
During
the National Struggle**

Oktay Bozan

Millî Mücadele Döneminde Elâzığ

Oktaý Bozan*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Van ve Bitlis'in Rus-Ermeni birliklerinin işgaline maruz kalması üzerine işgal altındaki şehirlerden aralarında Elâzığ'ın da olduğu vilayetlere yoğun bir şekilde Müslüman göçü yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Rus-Ermeni işgal orduları Elâzığ vilayetinin sınırlarına kadar sokulmuştur. Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz ve Fransızlar arasında yapılan Suriye İtilafnamesi gereğince Güney illerinin Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve Fransız ordusundaki Ermenilerin Müslüman ahaliye karşı tutumu Elâzığ ahali tarafından sert bir şekilde protesto edilmiştir. Siyasi ve toplumsal meselelerde birbirlerine muhalif olan kesimler birlikte hareket ederek İzmir'in işgaline sert bir şekilde tepki göstermiştir. İzmir'in haksız bir şekilde işgal edildiği belirtilerek yapılan işgalin Wilson Prensiplerine, insanlığa ve adalete aykırı olduğu vurgulanmıştır. Protesto telgraflarında, genellikle belediye başkanları ile din adamları öncü bir rol oynamıştır. Mondros Mütarekesi sonrasında Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri üzerine Doğulu siyasetçi ve aydınların öncülük ettiği Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk şubelerinden birisi Elâzığ'da kurulmuştur. Ancak Millî Mücadele'ye muhalif Ali Galip Bey'in 1919 yılı ortalarında Elâzığ Valisi olarak göreve başlaması millî teşkilatların çalışmalarını bir süre olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte bölgede bir Ermenistan kurulması ihtimaline ve Şerif Paşa'nın Paris Konferansı'nda Ermeni Boğos Nubar Paşa ile yaptığı anlaşmaya Elâzığ Vilayeti'nde tepki gösterilmiştir. Bununla birlikte cephelerde elde edilen askeri zaferler ve önemli gelişmeler Elâzığ'da yakından takip edilmiştir. Millî hassasiyet ve duygunun çok güçlü olduğu Elâzığ'da zaferler günlerce coşkuyla kutlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, İzmir'in İşgali, Mamuretülaziz, Ali Galip Olayı, Satvet-i Milliye

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oktaybozan210[at]gmail.com, ORCID: 0000-0003-0485-556X

Elâzığ During the National Struggle

Abstract

At the beginning of the First World War, when Van and Bitlis were occupied by the Russian-Armenian troops, there was a massive migration of Muslims from the occupied cities to certain provinces including Elâzığ. During the First World War, the Russian-Armenian occupation armies were pushed into the borders of the Elâzığ province. The occupation of the Southern provinces by the French in accordance with the Syrian Agreement between the British and the French, and the attitude of the Armenians in the French army towards Muslim population was fiercely protested by the people of Elâzığ. The opposing sections on political and social issues acted together and reacted strongly to the occupation of İzmir. Stating that occupation of İzmir was wrongful and unjust, it was emphasized that the occupation was against Wilson's Points, humanity and justice. In the telegrams of protest, mayors and clergy often played a leading role. After the Armenians' actions in the region following the Armistice of Mudros, one of the first branches of the Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (Eastern Provinces Association for the Defence of National Rights) was founded in Elâzığ, which was led by the Eastern politicians and intellectuals. However, when Ali Galip Bey, who was against the National Struggle, was assigned as the governor of Elazığ in the midst of 1919, this assignment had a negative impact on the works of national associations. In this process, the possibility of establishing Armenia in the region and the negotiation between Sherif Pasha and Armenian Boğos Nubar Pasha at the Paris Conference got reaction in the province of Elâzığ. However, military victories and important developments on the fronts were followed closely in Elazığ. In Elazığ, where national sentiment and emotions were very strong, victories were celebrated enthusiastically for days.

Keywords

National Struggle, Occupation of Izmir, Mamuretulaziz, Ali Galip Incident, Satvet-i Milliye

1. Giriş

Elâzığ veya Elaziz, “Mamuretülaziz” ifadesinden gelmektedir. Elâzığ’ın bulunduğu mevkiinin eski adı “Mezra’a”dır. Mamuretülaziz Vilayeti salnamelerinin muhtelif baskılarında adı geçen mezraanın evvelce ağaların idaresindeki mezra olduğu için “Ağavat mezraası” diye de isimlendirildiği görülmektedir. Mezra’a kelimesi şahıslara veya köy ve kasabalara ait, bunların meskenlerinden az çok uzakta tesis edilen ziraat sahalarına delalet etmekle beraber, bazen bir mezranın zamanla bir kasaba ve hatta bir şehir yerine kaim olduğu görülmektedir.

Elâzığ, Doğu Anadolu’da Fırat nehrinin Murat koluna karışan Harinkent suyunun geçtiği Uluova’nın kuzey kenarında Harput kalesinin kurulmuş olduğu tepe eteğinde, hafif meyilli bir zemin üzerinde, deniz seviyesine nazaran 1.000 ile 1.020 metre yükseklikte bir vilayet merkezidir. Elâzığ bu havalinin en maruf kadim beldesi olan Harput yerine kaim olmuş yeni bir şehirdir. Harput uzun tarih devirlerinde yüksek mevkiinin müdafaa imkânlarından faydalandıktan sonra hudut şehri rolünü kaybedince, ana yollara nazaran sapa kalmasından, kış mevsiminde yakacak ve diğer ihtiyaç maddelerinin teminini güçleştiren elverişsiz ulaşım şartlarından zarar görmüş ve tedricen ehemmiyeti ortadan kalkmıştır.¹

Yerleşmenin buraya yani Mezraa’ya doğru hızla kayması üzerine yeni kurulan şehrin imarı için çalışmalara başlanmış, Vali İzzet Paşa zamanında mezranın adı dönemin padişahı Abdülaziz’e nispetle Mamuretülaziz’e çevrilmiştir.² Tarih boyunca farklı isimlerle anılan ve çeşitli uygarlıkların merkezi olan Elâzığ yöresi ilk defa Hz. Ömer zamanında İslâm orduları tarafından fethedilmiştir. Bir süre sonra tekrar Bizanslılar’ın eline geçtiyse de 1071 Malazgirt Zaferi’nin ardından başlayan Türk akınları sırasında 1085’te Çubuk Bey tarafından zapt edilmiştir.³ Bundan sonra Artukoğulları, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Dulkadıroğulları, Akkoyunlular ve Safevîler’in eline geçen yöre, nihayet Yavuz Sultan Selim zamanında Çerkez Hüseyin Bey, Kemah hâkimi Karaçinzâde Ahmed Bey ve İdris-i Bitlisî’nin gayretleriyle, Harput’un üç günlük bir kuşatma sonucu zaptından sonra (26 Mart 1516) Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁴ Osmanlı idaresi, Amasya-Tokat-Sivas ve Malatya hattını Bingöl üzerinden Van’a ve Diyarbakır üzerinden Basra’ya bağlayan mühim bir askerî ve ticari yol üzerinde bulunan Harput’u Diyarbakır Eyaleti’ne tabi bir sancak haline getirmiştir.⁵

¹ Besim Darkot, “Elaziz” Maddesi, c. IV, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, s. 221-223.

² Ahmet Halaçoğlu, “Elâzığ” Maddesi, c. X, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1994, s.551.

³ Muhammet Beşir Aşan, “Osmanlı Öncesinde Harput ve Yöresinde Türk İskânının Tarihi Gelişimi”, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, I, Elâzığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, 2005, s.49-60.

⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Elâzığ”, s. 551.

⁵ Mehmet Ali Ünal, “XVI. Yüzyıl’da Harput Sancakbeyleri”, Elâzığ: *Dünü ve Bugünüyle Harput*, I, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, 2005, s. 93.

XIX. asır sonuna doğru bugünkü Elâzığ'ın olduğu yerdeki kasabada 5 camii, müteaddit mektep, 4 hamam, 250 dükkân, 3 han, 2 ipekli dokuma imalathanesi ve 600'e yakın ev bulunmaktadır. Vital Cuinet, 1891'de Harput'ta 20 bin nüfus bulunmasına mukabil, Mezraa'nın 5 bin nüfuslu olduğunu kaydeder. Bu tarihlerden beri Mezraa (Elaziz) mütemadiyen inkişaf etmiştir.⁶

Elâzığ özellikle XIX. yüzyılın sonlarında önemli karışıklıklara sahne oldu. Eylül-Ekim 1895'te, yörede bulunan Ermeniler Batılı devletlerin de teşvik ve desteğiyle bağımsız bir devlet kurmak için büyük bir isyan çıkardılar. Bu ayaklanmalar, alınan tedbirler sayesinde fazla büyümeden önlendi.⁷

2. İdari ve Demografik Vaziyet

Harput 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bu tarihten sonra coğrafi konumu ve tarihi şartlarından dolayı önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Harput 1516 tarihinden XIX. yüzyıl ortalarına kadar Diyarbakır Eyaleti'ne tabi bir sancak olarak kalmıştır.⁸ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mamuretülaziz Vilayeti, biri merkez olmak üzere üç sancaktan oluşmaktaydı. 1867 yılından sonra Mamuretülaziz Vilayeti tekrar Diyarbakır Vilayeti'ne bağlanarak bir sancak haline getirilmiştir. Ancak 1875 yılında yapılan bir idari düzenleme ile Diyarbakır Vilayeti'nden ayrılarak müstakil mutasarrıflık haline gelmiş, 1878 tarihinde tekrar vilayet haline dönüştürülmüştür.⁹ 1892'de Malatya ve Dersim bu vilayete katılmıştır. İlk valisi Mehmed Reşid Paşa'dır. Vilayet 1920 yılına kadar bu idari durumunu korudu. Bu tarihten sonra yeni bir düzenleme ile Dersim ve Malatya buradan ayrıldı ve her biri ayrı birer vilayet haline getirildi. Mamuretülaziz adlı merkez sancağa Harput, Arapkir, Keban, Pötürge ve Eğin kazaları; Malatya Sancağı'na Besni, Hısn-ı Mansur, Kâhta ve Akçadağ kazaları; Dersim Sancağı'na ise Çemişgezek, Çarsancak, Mazgirt, Ovacık ve Kızılkilise kazaları bağlıydı.¹⁰ Millî Mücadele döneminde, Malatya ve Dersim sancaklarının bağlı olduğu Mamuretülaziz (Elâzığ) Vilayeti, 32 bin 900 km²'lik bir alanı kapsıyordu.¹¹

1914 yılı nüfus istatistiklerine göre Mamuretülaziz Sancağı'na bağlı kazaların demografik dağılımı şöyledir:

⁶ Darkot, "Elaziz", s. 221-223.

⁷ Oktay Bozan, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Mamuretülaziz Vilayetinde Müslüman-Ermeni İlişkileri", *Tarihten Günümüze Elâzığ Kongresi*, 2015, s.79-113.

⁸ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara: TTK, 1989, s. 33.

⁹ Ahmet Aksın, "Osmanlı Döneminde Harput'un İdari Yeri", *Dünü ve Bugünüyle Harput, I*, Elâzığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, 2005, s.67.

¹⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.382-383.

¹¹ Şahin Yedek, *Elâzığ'da İdari ve Siyasi Hayat (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2016, Erzurum, s.13-22.

Dinler/Mezhepler	Mamuretülaziz	Harput	Eğîn	Arapkir	Keban Madeni	Pötürge	Toplam
Müslümanlar	56.365	22.541	32.610	24.194	23.944	34.166	193.820
Rumlar	23	-	636	1	37	-	697
Ermeniler	23.725	7.519	9.373	9.204	320	679	50.820
Ermeni Katolikler	1.323	125	12	221	-	-	1.681
Protestanlar	4.000	1.528	503	666	57	-	6.754
Latinler	374	167	-	-	-	-	541
Süryaniler	344	639	-	-	-	777	1.760
Çingeneler	-	-	36	-	-	-	36

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Mamuretülaziz Vilayeti'ne bağlı merkez sancağa bağlı kazaların toplam nüfusu 255 bin 412'dir. Gayrimüslimlerin toplam nüfus içerisindeki oranı yaklaşık %24'tür. Gayrimüslimlerin kahir ekseriyetini Ermeniler teşkil etmektedir. Elâzığ Birinci Dünya Savaşı esnasında işgal görmediğinden, Müslüman nüfusunu Millî Mücadele başı itibarıyla koruduğu söylenebilir.

3. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Vilayetin Siyasi ve İctimai Vaziyeti

1914-1918 yılları arasında devam eden Birinci Dünya Harbi tüm ülkede telafisi imkânsız kayıplara neden oldu. Bu savaşta sadece topraklar kaybedilmedi aynı zamanda çok sayıda insan da hayatını kaybetti. Bu süreçte Ermeni komitelerinin taşkınlıkları, eşkıyalık hadiseleri, salgın hastalıklar, muhacir akınları, ekonomik sıkıntılar ve ülkenin tamamının işgal edileceği kaygısı toplumu derinden etkiledi. Ülkenin hemen hemen her tarafında var olan benzeri manzaralar halkı adeta bir "beka mücadelesine" sevk etmişti. Zira binlerce yıldır yaşadığı ve İslam dünyasının siyasi ve askerî açıdan beyni kabul edilen Anadolu'da dünkü tebaa olan azınlıkların "millet-i hâkime" olacağı kaygısı her evde konuşulmakta idi. Bu nedenle devlet ve halk, elindeki son imkânlarını kullanarak "Anadolu'nun sömürgeleşmesine" engel olmaya çalışıyor, büyük bir inanç ve tevekkülle bir türlü ışığı görülmeyen tünelde mücadeleye devam ediliyordu.

1911 Trablusgarp Savaşı'ndan beri savaşın içerisinde olan ancak 1915'te savaşın artık Anadolu'daki şehirleri de doğrudan etkilemeye başladığı süreçte halkın tedirginliği ve hayatta kalma mücadelesi daha da artmıştır. Bir yanda savaşın getirdiği ve mükellefiyetlerin neden olduğu sıkıntılar öte yandan doğudan hızla yaklaşan Rus-Ermeni işgalinin tedirginliği karabasan etkisi oluşturmaktaydı.¹²

¹² Feroz Ahmad, "Jön Türkler Döneminde Savaş ve Toplum 1908-1918", *Tarih ve Toplum*, 64 (1989), s.47-55.

Elâzığ Vilayeti, Birinci Dünya Savaşı sırasında 3. Ordu ve bu ordunun savaştığı Kafkas Cephesi'nin sınırları içerisinde yer almakta idi. Bu dönemde Elâzığ'dan Erzurum, Erzincan, Tercan, Eğin, Keban, Çemre, Pötürge, Sürgü, Palu ve Kiği ambarlarına iaşe sevkiyatı yapılıyordu. Elâzığ'dan iaşe sevkiyatı yapılan bu ambarlardan Keban, Palu ve Sürgü ambarları aktarma ambarlarıydı. Bu dönemde devlet, yasal yükümlülükler ve telkinler yoluyla halkı orduya destek sunmaya çalışmaktaydı. Nitekim Keban, Sürgü ve Palu'daki ambarlarda görev yapan Pulutlu Halil Efendi'nin Elâzığ Hükümet Konağı'nın yanında sahibi olduğu on üç odalı, üç ahırlı, bir kahvehane ve bir örtmeden meydana gelen Pulutlular Hanı ordunun emrine verilmişti. Pulutlu Halil Efendi bu yıllarda ayrıca ordunun et ihtiyacı için kardeşi Osman ile ortak olduğu dört yüz baş küçük hayvanını da orduya vermişti.¹³

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Elâzığ Valisi Kazım Bey idi. Bu sırada Sabit Bey de Dersim Mutasarrıfı idi. Kazım Bey “şayan-ı hürmet” bir kişi idi. Başarılı bir idareci olan Sabit Bey sayesinde Dersim'de asayiş tesis edilmiş, sükûnet temin edilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemsedığı Sabit Bey, Elâzığ Valisi olarak atandığı sıralarda Birinci Dünya Harbi zuhur etmişti. Harp demek felaket demektir. Birçok gaileler ve meşguliyetler nedeniyle rahat bir nefes alamıyordu. Ruslar, Erzurum ve Van'ı işgal etmiş Çapakçur ve Dersim'in Ovacık Kazası'na kadar ilerlemişlerdi. Böylece Elâzığ harbin bir cephesi olmuştu. Bu ortamda Elâzığ Valisi Sabit Bey, oluşturduğu gönüllü bir kuvvetle Çapakçur'a (Bingöl) kadar gelen Rus ordularına karşı müdafaaya hazırlandı. Harbin hüküm sürdüğü bu kritik dönemde Dersim'de çeşitli gaileler ortaya çıkmıştı. Devlete tabi ahaliye saldırılar düzenlenmekte hatta Hozat, Mazgirt ve Peri kazalarının memurları öldürülmekte, eşyaları yağmalanıp, haneleri yakılmakta idi. Saldırıya maruz kalan ahali de Miralay Şevket Bey'in kumandasındaki taburlara iltihak ederek bu hadiselerle karşı mücadeleye katılmıştı.¹⁴

4. Elâzığ Ermenilerinin Faaliyetleri

Osmanlı Devleti bu dönemde bir yandan İtilaf devletleri ile mücadele ederken öte yandan kendi tebaası olmakla birlikte Ruslarla iş birliği yapan ve Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunan Ermenilerle uğraşmaktaydı. Ruslarla iş birliği yapan, onlara bilgi sızdıran, cephe gerisindeki konvoyları vuran, köyleri basıp Müslüman ahaliyi katleden ve mensubu olduğu devlete karşı ihtilal planları hazırlayan Ermenilere karşı “Sevk ve İskân” kararı alındı. Hükümetin bu konudaki aldığı tedbirler gereğince Ermeniler silahsızlandırılmaya ve komitacılar yakalanmaya çalışıldı. Ermeni komitelerinin Doğu Anadolu'da girişmiş oldukları isyan ve katliam devam ederken Harput'ta da isyan için bazı hazırlıkların yapıldığı anlaşılmıştı. Bunu Amerika'da oturan Artin Vartanyan isimli bir Ermeni'nin, Harput'ta oturan Osep Serkisyan'a gönderdiği mektuptan anlamak mümkündür. Bu mektupta şöyle deniyordu: “Van'da olduğu gibi Türk Hükümetine karşı

¹³ Yurdal Demirel, *Pulutlu Halil Efendi Hayatı ve Hatıraları*, Elâzığ: Manas Yayıncılık, 2006, s.49.

¹⁴ Pulutlu Halil Efendi, *Hatırat-2*, s.12-13, 15.

koymak için Harput'ta da bir isyan hazırlayınız. Size aldığımız beş bin mavzeri yakında göndereceğiz.” Bununla birlikte Harput'taki bazı Ermeniler, Rusya ve İngiltere adına casusluk olaylarına da karışmışlardı. Düşman cephe gerisindeki Ermenileri kendi amaçları doğrultusunda kullanılabiliyordu. Amerika'da oturan Artin Cartanyan, Harput'ta bulunan arkadaşı Osep Serkisyan'a şöyle yazmıştı: “Azizim Oseb, Türk ordusu hakkında vermiş olduğun bilgiyi telgrafla Rus kumandanına bildirdim. Müsterih olunuz.”¹⁵ İngiliz konsolosluğu tercümanı olan Osmanlı uyruklu bir Ermeni, 11. Kolordu hakkında bizzat dolaşarak bilgiler toplamış ve bu bilgileri İngiliz konsolosuna vermişti. Ermeni komitecileri Rusya ve İstanbul'dan Dersim bölgesine gelmişler ancak eylemlerine girişmeden güvenlik kuvvetleri tarafından suç unsurlarıyla yakalanmışlardı.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeniler, Elâzığ vilayetinde cinayet, talan, tahrip ve kundaklama gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yapılan aramalarda yalnız vilayet merkezinde beş bini aşkın silah, üç yüz kadar bomba, kırk kilo bomba fitili, iki yüz paket dinamit, beş bin adet dinamit misketi ele geçirilmiştir. Ermeni çeteleri 1914 yılı ortalarında hasta, zayıf ve yaralı olarak evlerine dönen birçok Müslümanı yollarda gaddarca ve hunharca öldürmüşlerdir.¹⁷

Ermeni komitelerinin Elâzığ'daki ihanetleri ve faaliyetleri hakkında dönemin tanıklarından Halil Efendi önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu konuda, bir zatın saf bir lisanla ve sınırlı bir kanaatle “Ermenilerden vatana ne gibi ihanet olmuştur ki tehcir edildiler?” sorusuna Pulutlu Halil özetle şu cevabı vermiştir: “Asırlardan beri Türk milletine, Türk vatanına yaptıkları ihaneti bilmediğimize cidden müteessir oldum. Ermeniler Osmanlı Devleti zamanında ihanetleri dolayısıyla askere alınmıyorlardı. Askerlik bedeli olarak vergi vermekle mükellef olmaktan çok memnundular. Çünkü Türkler askere gidiyorlardı ve muharebelerde binlerce Türk şehit oluyordu. Olmayanlar da üç dört sene müddetle asker olarak kalıyorlardı. Ermeniler ise refah içerisinde, hanelerinde oturmakta, zanaat öğrenerek zengin olmakla beraber çatır çatır evlat kazanarak nesillerini artırıyorlardı. Fırsat buldukça da ihanetlerden geri durmuyorlardı. Ne zaman ki meşrutiyet ve hürriyet ilan edildi, uhuvvet, hürriyet ve müsavat nağmeleri zuhur etti. Ermeniler askerlik vergisini kaldırmaya çalıştılar. Diğer Türk vatandaşları gibi askere alınarak, sadakatle vatana hizmet edecekleri ve uğruna hayatlarını feda edeceklerine dair vaatlerinde durmadılar. Bu konudaki nutuklarına ve sözlerine rağmen askerlik kanununa tabi tutulduklarında devlete ihanet ettiler. Adana'nın Zeytin'ünde, Muş'un Sason'unda Ermeni fedailerinin müstakil merkezleri oluşturuldu. Palu'nun Habab köyü fedailerinin faal bir mektebi olmuştu. Arapkir Ermeni fedailerinin karargâhı

¹⁵ *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyyesi*, Haz. H. Erdoğan Cengiz, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1983, s.221

¹⁶ Ergünöz Akçora, “Tanzimat'tan Millî Mücadele'ye Harput'ta Ermeniler ve Faaliyetleri”, *Dünü ve Bugünüyle Harput, I*, Elâzığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, 2005, s.142.

¹⁷ *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyyesi*, s.239.

haline gelmişti.”¹⁸ Millî Mücadele döneminde Elâzığ'da önemli hizmetleri olan Pulutlu Halil Efendi, Ermenilerin silahsızlandırılmasında büyük çaba göstermiş, bu nedenle madalya nişanıyla taltif edilmiştir.

Bu süreçte, Ermenilerin Rus ordularına katılarak Van'ın düşmesine sebebiyet vermeleri sonrasında, ülkenin içinde bulunduğu hassas durumdan istifade eden Elâzığ Ermenileri, taşkınlıklarda bulunmakta idi. Vali Sabit Bey, Nazmi Bey'i Ermenilerin silahlarını toplamakla görevlendirdi. Nazmi Bey, hassas bir şekilde hareket ederek Elâzığ merkezi ve köylerindeki Ermenilerin ellerindeki silahları toplayarak jandarma dairesine teslim etti.

5. Mülteciler ve Muhacirler

Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edilen şehirlerden batıdaki yerleşim merkezlerine yoğun bir şekilde göç akını başlamıştır. Devlet yetkilileri bunlara iâşe ve konaklama hizmetleri temin etmeye çalışmıştır.¹⁹ Mamuretülaziz Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 2 Eylül 1916 tarihli telgrafta, Mamuretülaziz Vilayeti merkez sancağında beş bin mülteci bulunduğu, bunların üç bininin aşiretlere mensup olduğu rapor edilmiştir. Bunların yarısı talimatnamenin gelmesinden önce diğer yarısı ise 2. Ordu Kumandanlığı'nın emriyle Mamuretülaziz ile civar köylere yerleştirilmiştir. Mültecilerin sevki ve iâşelerine ait zahire temini ile Malatya'da yetimler ve dullar için Darüleytam tesisi ve ayrıca bir hastahane küşadı talep edilmiştir.²⁰

2. Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 3 Aralık 1916 tarihli bir yazısında, harbin başından beri gerçekten fedakârca hizmetlerde bulunan ve hâlihazırda delikanlılarıyla cephede hizmet etmekte olan Ceranlı aşiretinden ailelerin Elâzığ Vilayeti'nde iskân edilmiş olduğunu belirtmiştir. Ahmet İzzet Paşa, bunlara Hükümet tarafından verilen büyüklere altmış, küçüklere otuz para günlüğün iâşelerine hiçbir şekilde kifayet etmediğini belirtmiştir. Bu yevmiye nedeniyle maruz kaldıkları sefaletin merhamet celp edecek vaziyette olduğuna dikkat çektikten sonra emsali içinde hüsn-i hizmetiyle temayüz etmiş olan bu aşiret halkı için daha fazla yevmiye verilmesini talep etmiştir.²¹ Yetkililer şartları zorlayarak muhacir ve mültecilerden muhtaç olanlara iâşe maddeleri temin etmeye çalışmıştır.²²

Kontrolsüz bir şekilde yerleşim merkezlerine yığılan muhacirlerin iâşe ve barınmaları ciddi bir problem olmuştur. Bu durum uzun bir süre devam etmiş, mülki ve askerî yetkililer ile ahalinin gündemini meşgul etmiştir. Dâhiliye Nezareti'nin 3. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği 13 Nisan 1918 tarihli telgrafta mültecilerin farklı yerlere iskânı istenmiştir. Buna göre Harput, Dersim ve Palu havalisindeki yetim ve yaşlılardan

¹⁸ Pulutlu Halil Efendi, *Hatırat-1*, s.8.

¹⁹ BCA, 272-0-0-12/37-22-15.

²⁰ BOA, DH. ŞFR, 531/44.

²¹ BCA, 272-0-0-11/9-16-1.

²² BCA, 272-0-0-11/11-34-17.

oluşan yirmi bini aşkın mültecinin askeri birliklerle yürüyerek Maraş ve Elbistan taraflarına sevkleri ve diğer taraftan Diyarbakır taraflarındaki mültecilerden bir kısmının da asli memleketlerine iadesi talep edilmiştir. Ordu mıntıkası dâhilinde daha etraflı tedbirler alınması gereğine de dikkat çekilmiştir.²³ Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru mültecilerin eski yerleşim yerlerine iadesi sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın 5 Mayıs 1918 tarihli yazısında, Erzurum ve Van mültecilerinin iadeleri hakkında söz konusu vilayetlerle irtibat kurulması istenmiştir. Bu kapsamda sevklerine emir verilen mülteciler için gerekli tedbirlerin alınması, geçecekleri vilayetlerle irtibat kurulması, iaşe ve emniyetlerinin sağlanması, uygun değilse sevk bir süre tehir edilmesi talimatı verilmiştir.²⁴

Mültecilerin yerlerine dönüşleri de uzun bir süre almıştır. 27 Mart 1920 tarihli bir telgrafta, Elâzığ'dan memleketlerine sevk edilecek muhacir ve mültecilerin yolculuk esnasında maiyetleri temin olunarak memleketlerine sevkleri istenmiştir.²⁵ Mamuretülaziz Vilayeti'nin Merkez ve Dersim sancakları ile Kiğı ve Palu kazalarındaki mülteciler, askeri birliklerle sevk edildikleri halde, erzak verilememesinden dolayı sıkıntı çekmişlerdir.²⁶ 27 Kasım 1923 tarihli yazıda da Elâzığ'dan Bitlis'e sevk edilecek mülteciler için ödenek talep edilmiştir.²⁷

6. Fransızların Güney İllerini İşgallerine Tepkiler

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'nin sonunda mağlup olmuş, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya mecbur kalmıştı. İtilaf devletleri, Mondros Mütarekesi benzeri anlaşmaları savaşın diğer mağlupları Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile de yapmış olmalarına rağmen uygulamada bunlara farklı muamelede bulundular. Osmanlı Devleti'nin topraklarını milletlerarası hiçbir kaideye ve hukuk sistemine riayet etmeksizin parçalama yönünde faaliyetlere başladılar. Kural tanımaz bir şekilde, bölgede amaçlarına ulaşmak için her yolu mubah kabul eden bir anlayışla, Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 12. maddelerine istinaden, başta Güneydoğu Anadolu olmak üzere, ülkenin hemen hemen her tarafına asker sevk ederek işgale giriştiler.²⁸ Mütareke'nin ilk günlerinde İngiltere'nin Irak Komutanı Marshall, "Irak'a dâhildir" diyerek güney illerini işgale zemin hazırlamaya başlamıştı. General Allenby de, kısa bir süre sonra, ortada hiçbir sebep yokken, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 16 Mart 1919'da Birecik ile Harapnas ve Telabyad istasyonlarını işgal ettirmişti.²⁹ Paris'te 15

²³ BOA, DH. ŞFR, 86/116.

²⁴ BCA, 272-0-0-14/74-15-20.

²⁵ BCA, 272-0-0-14/75-23-18.

²⁶ BOA, BEO, 4509/338106; BOA, DH. İ. UM, 19/1.

²⁷ BCA, 272-0-0-12/40-42-2.

²⁸ Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32 (1995), s.417.

²⁹ *Türk İstiklal Harbi-Güney Cephesi*, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009, c. IV, s.1.

Eylül 1919'da Lloyd George ile Clemenceau arasında bir görüşme yapıldı. Görüşmeler neticesinde Sykes-Picot Antlaşması'nda yapılan tadilatla "Suriye İtilafnâmesi" ortaya çıktı.³⁰

Fransızların Güneydoğu Anadolu'yu işgal edecekleri haberinin bölgede duyulması üzerine ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi Elâzığ ve çevresinde de mitingler yapılarak tepki gösterildi. Bölgede yapılan mitinglerdeki düşünceler bölge ahalisinin hissiyatını ortaya koydu. Fransızlar, bölgenin işgalinde Ermenilerden azami derecede istifade etmeye çalışmış ve onlardan alaylar teşkil etmişti.³¹ Bu durum Ermenilerde kendilerine bağımsızlık verileceği kanaatini doğurmuş, Müslümanlarda korku ve tedirginlik meydana getirmişti.

Fransız işgalinden kısa bir süre sonra Güney Anadolu illerinin işgalini protesto amacıyla Elâzığ'dan bir protesto telgrafı çekilmiştir. Elâzığ Vali Vekili Servet Bey, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyetine ve Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 4 Kasım 1919 tarihli telgrafta şu ifadeler yer vermiştir: "İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi üzerine Maraş'a gelen Fransız askerleri arasında bulunan Ermenilerin, Müslüman halka karşı zalimce muamelelerde buldukları ve hatta tecavüzlerini katliam derecesinde genişlettikleri Elbistan'dan Vilayet Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine gelen telgrafta bildirilmiş ve Kuvâ-yı Milliye'den yardım istenilmiştir. Bu haber, Elâzığ halkı arasında çok heyecan uyandırmış olup valiliğe bu konuda bir tebligat yapılmadığından halkın heyecanı gerçi bir dereceye kadar bastırılmış ise de bu hususta nasıl bir yol izleneceği konusunda tereddüt edilmektedir. Bundan dolayı millî hislerimizi zedeleyen bir tecavüz olursa birlikte hareket etmek için bütün Kuvâ-yı Milliye tarafından alınan tedbirlerin ve konu ile ilgili bilgilerin acilen bildirilmesini rica ederim."³²

Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa 6 Kasım 1919 tarihli cevabi mektubunda şu ifadeler yer vermiştir: "Maraş, Urfa ve Antep'in yeniden işgallerine karşı buralardaki Müslüman halk tarafından mitingler yapılmakta ve mümkün olan yerlerde silahla karşı konulmakta ve savunulmaktadır. Memleketin diğer yerlerinden de telgraflar çekilerek işgallerin hükümet ve temsilciler nezdinde protesto edilmesi lazımdır. Elbistan'daki Kuvâ-yı Milliye ve oradaki Sulh Hâkimi Ali Rıza Bey'le temasa geçilmesi, silah, cephane, gönüllü gibi talep edecekleri her türlü millî yardımın yapılmasına büyük özen gösterilmesi son derece önemlidir. Aynı zamanda Diyarbakır'daki 13. Kolordu ile temas kurularak bilgi alınması da önemlidir."³³ Vilayet merkezindeki bu tepkiler çevrede de etkisini göstermiş, bu kapsamda Maden'den de 2 ve 15 Kasım günü iki telgraf çekilmiştir.³⁴

³⁰ İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003, s.76.

³¹ Yalçın Özalp, *Millî Mücadele'nin ilk Zaferi*, Ankara: İktbal Matbaası, 1976, s.20.

³² *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 61/128 (2012), Belge No: 4, s.11-13.

³³ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 61/128 (2012), Belge No: 5, s.14-16.

³⁴ Özçelik, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, s.97.

Bu süreçte Elâzığ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, güney illerindeki işgalleri ve zulümleri kınamak için bir miting gerçekleştirmiştir. Miting sonrasında çekilen protesto telgrafında; evvelce Musul, İzmir ve Adana'nın bu defa da Maraş, Urfa ve Antep gibi vilayetlerin Mondros Mütarekesi ahkâmına ve Wilson Prensiplerine aykırı olarak işgal edildiğine dikkat çekilmiştir. Bilhassa Maraş'ın başından beri top ve tüfek mermileri altında mahvedildiği dile getirilmiştir. Bu mesele nedeniyle bir miting yapan Elâzığ halkının bir dizi kararlar aldığı ve hadiselerle son verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Alınan kararlarda Osmanlı kahramanlığının kan ve kemiğiyle yoğrulmuş anavatanı müdafaa için milletin dört yıldan beri muhtelif cephelerde çarpıştığı, Amerika ve Avrupa'nın Osmanlı'nın yedi asırlık hayatını imha değil tahkim etmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Sulhun, Wilson Prensiplerinin 12. maddesine uygun olarak acilen yapılması, mütareke hükümlerine muhalif olarak işgal edilen toprakların da tahliye edilmesinin gerekliliği belirtmiştir. İşgal altındaki yerlerde İzmir ve Maraş misalinde olduğu gibi asayişin kalmadığı belirtilerek buna sebep olanların bir an önce adalete teslimi ile mazlum ahaliyi imha politikasından vazgeçilmesi istenilmiştir.³⁵

Elâzığ Vali Vekili Mümtaz Bey, 28 Ocak 1920 günü 20. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği telgrafta, Maraş'ta meydana gelen olaylar nedeniyle ilgili makamlara ve İtilaf devletleri temsilcileriyle General Gouraud'ya protesto telgrafları çektiildiğini ifade etmiştir.³⁶

3 Şubat 1920 günü binlerce kişinin katılımıyla Elâzığ'da bir miting düzenlenmiştir. Bu mitingde bağımsız yaşamaya yemin edilmiş, bağımsızlığımıza vurulması düşünülen darbelere kanımızın son damlasına kadar karşı konulacağı belirtilmiştir. Maraş'taki üzücü olaylara bir an önce son verilmesi hususu da İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine iletilmiştir.³⁷ Bu durumu Elâzığ Merkez Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Süleyman Bey Temsil Heyeti'ne gönderdiği 4 Şubat 1920 tarihli telgrafta şöyle ifade etmiştir: "Maraş'ta yapılan mezalimden dolayı galeyana gelen bütün Elâzığ halkının katılımıyla salı günü büyük bir miting düzenlenmiş ve tezahüratta bulunulmuştur. İtilaf devletleri temsilcileriyle Sadaret makamına, Âyan ve Mebûsan Meclisleri Başkanlıklarına da telgraflar çekilerek Maraş'ın ve diğer işgal edilen vatan topraklarının tahliyesi ve yapılan mezalime son verilmesi talep edilmiştir. Bütün Elâzığ halkının Maraşlılara maddi ve manevi yardım için olağanüstü istekli olduklarını arz ile cereyan eden olaylardan doğrudan doğruya haberdar edilmeleri gerektiği rica edilmiştir."³⁸

Elâzığ Vali Vekili Mümtaz Bey, Temsil Heyeti'ne gönderdiği 5 Şubat 1920 tarihli telgrafta 3 Şubat 1920 günü vilayette yapılan mitingde alınan ve dört maddeyi içeren kararları şöyle ifade etmiştir: "Barışın şimdiye kadar ertelenmesi ve ateşkes hükümlerine aykırı olarak vatanın en önemli kısımlarının birer bahane ile işgal altına alınması, genel barışı

³⁵ Akbıyık, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)*, s.238-239.

³⁶ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 27, s.76-77.

³⁷ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 52, s.155-157.

³⁸ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 55, s.162-163.

tehdit edecek şekilde asayişin ihlal edilmesi ve alınan kararların yok sayılması, Avrupa ve Amerika'dan ümit edilen ve beklenen adil ve insanca muamelelere tamamen aykırıdır. Önceden İzmir, Adana ve Musul'umuzun, bu defa Maraş, Urfa ve Antep gibi kıymetli topraklarımızın işgaliyle Wilson Prensiplerine ve yirminci yüzyıl medeniyetine aykırı olarak facia, mezalim ve üzücü olaylara haksız yere sebebiyet verilmesi ve özellikle Maraş'ın günlerden beri top ve tüfek mermileri altında kan ve ateş tufanları içinde tüm mazlum halkının birlikte mahv ve harap edildiğine dair yürek yakıcı haberlerin alınması nedeniyle biz Elâzığ halkı bugün oluşturduğumuz büyük yardımlarımızı, aşağıda belirttiğimiz kararları alarak size arz eder ve söz konusu kararlar hükümetinizin dikkatine ve insafına sunulurken Maraş faciasına son verilmesi hususunda gereğinin yapılmasını rica ederiz.

1. Yeryüzünde üç kıtanın hâkim noktalarını yönetimi altına alan Osmanlı kahramanlarının kan ve kemikleriyle yoğrulmuş yedi yüz senelik tarihî hatıra ve mukaddesat ile dolu olan anavatanımızı savunmak ve bağımsız yaşama hakkımızı korumak için dört seneden beri milletimiz çeşitli cephelerde savaşmış, varlığını ve gücünü göstermiştir. Bugün ölmüş ve siyasi varlıkları tarihin enkaz ve terk edilmişleri arasına girmiş olan milletleri yeniden oluşturan ve yeni bir bağımsız hayat sağlayan Amerika ve Avrupa, Osmanlıların yedi asırlık hükümetini yok etmeyi değil, güçlendirmeyi ve diriltmeyi esas görev kabul etmelidir.
2. Amerika ve Avrupa kamuoyunda barışımız Wilson Prensiplerinin 12. maddesi gereğince acilen uygulamaya konulmalı ve merkezî hükümetimiz ciddiyetle çalışmalıdır.
3. Mütareke hükümlerine aykırı olarak işgal altında bulunan topraklar tahliye edilmeli ve eski hâline getirilmelidir.
4. Bugün Amerika ve Avrupa kamuoyu kesinlikle anlamıştır ki bir kısmı birer bahane ile işgal altına alınan yerlerde asayiş kalmamış, insan hakları ve medeniyetle uzlaştırılmaz mezalim ve felaketler yapılmıştır. İşte İzmir ve Maraş faciaları devam ettiğinden söz konusu facialara sebebiyet verenler adaletin pençesine teslim edilmeli, mazlum ve masum halkı yok etme politikasından acilen vazgeçilmelidir."³⁹

Bu süreçte Palu halkı da Maraş ve Urfa'nın Fransızlar tarafından işgalini protesto için miting düzenlemiş ve bir beyanname yayınlamıştır. Maraş ve Urfa'nın Fransızlar tarafından işgali haberi üzerine Palu meydanında toplanan binlerce kişi, Mütareke hükümlerine ve milletlerarası hukuka muhalif olarak gerçekleşen işgalleri lanetlemiştir. Halk, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ihlal eden bu işgali kanlarıyla temizlemeye yemin ettiklerini belirtmiştir. Osmanlı vatanının bir parçası olan toprakların derhal tahliye edilmez ise ahalide görülen heyecan ve galeyânın teskininin mümkün olamayacağı

³⁹ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 62, s.179-185.

tehdidi dile getirilmiştir. Amerikan Başkanı Wilson'un yayınladığı prensipler İtilaf devletleri tarafından ihlal edildiği müddetçe sulhtan söz edilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Bu nedenle her ne sebeple olursa olsun, işgalin protesto edildiği dile getirilmiş, meydana gelen tepki dünya kamuoyunun dikkatine arz edilmiştir.⁴⁰

Elâzığ Heyet-i Merkeziyesi, Temsil Heyeti'ne bir telgraf çekerek yirmi gündür kan ve ateş içinde hürriyetini ve memleketini müdafaa eden Maraşlıların kurtarılması hususunda yapılan faaliyetler için teşekkürde bulunmuş ve Maraş'ın kurtuluşunu tebrik etmiştir. Elâzığ'da bulunan 15. Alay Kumandanı İlyas Bey de bir telgrafla Türklerin saadet ve selameti uğrunda her fedakârlığı yapan ve bunu ispat eden Maraş halkını kutlamıştır.⁴¹

7. İzmir'in İşgalinin Yankıları ve İşgale Tepkiler

İzmir'in 15 Mayıs 1919 günü Yunanlılar tarafından işgali, Balkan savaşlarında Türk ve Müslüman halka Balkan milletlerinin yapmış oldukları tüyler ürpertici işkenceleri yeniden hatıra getirmiştir. İzmirli, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikalılardan bu denli korkmasalar da küçük komşu milletlerin "mayalanmış kinlerinin" ne demek olduğunu seziyorlardı.⁴² Bu nedenle İzmir'in işgali üzerine yurdun birçok yerleşim merkezinde toplantılar ve mitingler yapılmış, yapılan konuşmalarda ve çekilen telgraflarda işgal lanetlenmiştir.

Bu süreçte işgale ilk tepki gösteren yerlerden birisi de Elâzığ Vilayeti'dir. Elâzığ Vilayeti'ndeki ilk tepkiye imza koyanlar arasında Elâzığ umum ahali adına Belediye Reisi Mehmet Bey'in yanı sıra şehirde bulunan üç önemli partinin temsilcileri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası murahhası Reşit, Sulh ve Selamet Fırkası Reisi Faik ve Kürt Teali Cemiyeti Reisi İsmail Bey yer almıştır. Belediye başkanının yanı sıra üç farklı fırkanın mensupları tarafından "Sadaret-i Uzmâ'ya" başlığı altındaki 17 Mayıs 1919 tarihli telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: "Cemiyet-i Akvam'ın prensipleri millî varlığımız konusunda bizi şimdiye kadar ümitvar etmişti. Ancak Müslüman nüfusun diğer unsurların nüfusuna nispeten derecede fazla olduğu aziz vatanımızın mühim ve önemli bir parçası İzmir vilayetinin Paris Konferansı'nın kararıyla Yunanlılara verildiğini duyduk. Anadolu'nun "siyaset anahtarı" olan İzmir Vilayeti'nin Yunan askeri tarafından devletin hukukunun çiğnenerek işgal edilmesi Elâzığ'da büyük bir heyecan uyandırmıştır. Osmanlı Devleti hukukunun temin edileceğini vaadeden Büyük Devletlere bu mühim mesele üzerine dikkatlerini çekmek için vilayetimizdeki tüm köy, nahiye, kaza ve sancaklardaki tüm ahali şu millî üzüntüde tek vücut olarak hareket edeceklerdir. Bu nedenle 250 bin Müslüman nüfus adına bu konudaki kararın geri alınmasını ve "vatanımızın anahtarı olan İzmir'in" Osmanlı idaresine terk edilmesini Büyük Devletlerin vicdani adaletlerinden beklediğimizi talep ederiz."⁴³

⁴⁰ *İrade-i Milliye*, 17 Teşrin-i Sani 1335.

⁴¹ Akbıyık, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)*, s.221-222.

⁴² Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân*, Ankara: Tekin Yayınları, 1990, c. I, s.350.

⁴³ BOA, A. VRK, 830/65.

Elâzığ'dan 21 Mayıs 1919 günü Sadaret vasıtasıyla İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin siyasi temsilcilerine bir telgraf daha çekilmiştir. Belediye Reisi Mehmet, Çötelizade Muhittin, eşraftan Halit ve Reşit adlı kişilerin çektiği telgrafta adalet ve insanlık değerlerine aykırı olarak İzmir'in Yunanistan'a verilmesi ve yaşanan işgal şöyle protesto edilmiştir:

"Muazzam ve mamur beldemiz olan İzmirimiz Wilson Prensipleri esasına muhalif, medeniyet ve insanlığa aykırı olarak Yunanistan'a terk edilmiştir. Bu nedenle Yunan askerlerinin şehre çıkarıldığına dair alınan telgraflar memleketimizin eşraf ve ahalisini üzüntü ve elem ateşine boğmuştur. Tüm Müslüman ahalinin katılımıyla büyük ve heyecanlı bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda aşağıdaki kararların alındığını Sadaret'e arz ederiz. Türklüğün başlıca irfan ve huzur merkezlerinden olan İzmirimizin Yunanistan'a intikali, Türklüğün ileride yok olacağına çalışmak ve yüzde %80'inden daha fazla bir çoğunluğa sahip olan Türk ve Müslüman ahaliyi hiçbir esasa, adalet ve medeniyete uymaksızın azınlığa feda etmek demektir. Hâlbuki Türk milleti, İtilaf devletlerinden beklediği adaletin tezahürüne itimat ederek şimdiye kadar sükûnetini muhafaza etmişti. İzmir'de nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmasına rağmen, tüm milletlerin saadet ve selametine kefil olmak üzere Büyük Devletler tarafından kabul edilen esaslara aykırı olarak İzmir'in Yunanistan'a ilhakı gibi müstesna bir karar iptal edilmediği takdirde hukukumuzun müdafaası için fiilen müdafaa mecburiyeti hâsıl olacaktır. Bu durumda adaletin, medeniyetin, insanlığın ve özellikle de Wilson Prensiplerinin birer efsaneden ibaret olduğunu gelecek zamanlar ve tüm insanlık vicdanı görecektir. Bu nedenle bahsettiğimiz hususların dikkate alınarak adalet ve insanlık çerçevesinde hareket edilmesini memleket ahalişi namına rica ederiz."⁴⁴

17 Mayıs 1919 günü Belediye Başkanı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Murahhası Reşit ve Sulh ve Selamet Fırkası Reisi Faik ile birlikte protesto telgrafına imza koynan Elâzığ Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi İsmail Efendi, 22 Mayıs 1919 tarihinde bir protesto telgrafı daha çekmiştir. Sadaret makamına gönderilen telgrafta işgalden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. İzmir'in işgali esnasında Yunan askerleri tarafından Müslüman ahaliye karşı yapılan faciaların, içinde yaşanan yirminci asır medeniyetiyle uygun düşmediğine dikkat çekilmiştir. İnsanlığın hafızasının kabul edemeyeceği bu vahşet ve barbarlık nedeniyle eli kolu bağlı ve kendisini savunmaktan bütünüyle aciz zavallı dindaşların zulüm ve saldırılara maruz kaldığı dile getirilmiştir. Bu hain ve gaddarca zulümlerin sadece İtilaf devletleri değil aynı zamanda bütün medeniyet âlemine karşı protesto edildiği açıkça ifade edilmiştir. Bu konudaki şikâyetlerin dikkate alınmaması halinde adalete uygun bir şekilde meşru vasıtalarla dini ve millî müdafaanın yapılacağına mecbur kalacağı tehdidinde bulunulmuştur.⁴⁵

⁴⁴ BOA, A. VRK, 83/80.

⁴⁵ BOA, A. VRK, 833/41.

Bir gün sonra, 23 Mayıs 1919 tarihinde, Elâzığ Sultanisi talebeleri adına Hakkı tarafından Sadaret'e çekilen bir protesto telgrafında, yaşanan işgalden duyulan rahatsızlık şöyle dile getirilmiştir: "Şimdi almış olduğumuz üzücü bir haber hayat emellerimize bir şimşek gibi vurdu. İzmirimizin aydınlık semalarında dolaşan siyah bulutların kahreden karanlığı altında namusları kirleten Türk ve İslam düşmanlarının tehdidi altında yaşamaktansa bu dakika yerin altına girmek bizim için bahtiyarlıktır. Üç kıtaya hükmeden şanlı Osmanlı dilaverlerin temiz yollarına sürülmek istenen bu siyah lekeyi masum kanlarımızla temizlemeye hazırız. Şanlı ecdadımızın kanlarını dökerek kazandığı toprakları birer bahane ile elimizden aldılar. En son parça olarak kalan Anadolu'muzun tamamının Osmanlı hâkimiyeti altında kalması kararının Büyük Devletler tarafından kabul edilmesini talep ediyoruz. Aksi halde o şanlı tarihin şeref ve haysiyetini muhafaza etmek uğruna her şeyden ümidimizi keserek en küçük kardeşimizden en büyüğüne kadar ölümle pençeleşmeye yemin ettiğimizi arz ederiz."⁴⁶

Elâzığ Kürdistan Tealî Cemiyeti Reisi İsmail Bey'in Sadaret vasıtasıyla Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi mümessillerine ayrıca bir telgraf daha çektiği görülmektedir. Kürdistan Tealî Cemiyeti tarafından üçüncü defa Elâzığ merkezinden çekilen 27 Mayıs 1919 tarihli telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: "Medeniyet ve insanlık ile Wilson Prensiplerine tamamen muhalif olarak İzmir'in Yunanistan tarafından işgali ve kardeşlerimizin imhası haberi bura muhitinde pek büyük bir üzüntü uyandırmıştır. Kürt kavmi, şu hali bütün mevcudiyetiyle protesto eder. İzmir tahliye edilerek İslam saltanatına terk edilmedikçe buradaki fikirlerin galeyanı durmayacaktır. Milletimiz damarlarındaki son bir damla kalıncaya kadar canlarını fedaya ve her türlü fedakârlığı yerine getirmeye kararlıdır. Milletin öfke ve heyecanını teskin etmenin ancak İtilaf devletlerinin adalet ve insaniyetiyle mümkün olabileceğini arz ederiz."⁴⁷

Belediye Reisi Mehmet, Elâzığ Müftüsü Kemalettin ve eşraftan Halit, Süleyman, Çötelizade Muhittin, Celalettin ve Recep adlı kişiler de Sadaret makamına bir protesto telgrafi çekmiştir. İtilaf devletleri temsilcilerine iletilmesi amacıyla yazılan 28 Mayıs 1919 tarihli bu telgrafta özetle şu ifadeler yer verilmiştir: "İtilaf devletlerinin, mukadderatımız hakkında Wilson Prensiplerine göre adilane bir karar alacağı ümit ve beklentisi içindeyken Anadolu'nun en zengin bir toprağı ve İslam milletinin kalbi olan İzmir'in Yunanlılarca işgaline dair karar alınmıştır. Bu haksız ve kahredici bir darbe mahiyetindeki karar tüm Müslümanların kalbini yaralamıştır. 21 Mayıs 1919 tarihinde İtilaf devletleri temsilcilerine çektiğimiz telgrafta bu kararın düzeltilmesini rica ve istirham etmiştik. Ancak bugüne kadar kaygılarımızı giderecek ve adaleti tesis edecek bir çaba gösterilmemiştir. Mensup olduğunuz devletlerin millî ve tarihî haklarımızın muhafazası için insaf ederek adaleti tesis etmesini tekrar talep ederiz."⁴⁸

⁴⁶ BOA, A. VRK, 834/35.

⁴⁷ BOA, A. VRK, 834/94.

⁴⁸ BOA, A. VRK, 835/25.

Yukarıdaki telgraflardaki imzalardan anlaşılacağı üzere Elâzığ'da toplumun farklı kesimleri İzmir'in işgaline karşı tepkilerini defalarca dile getirmişlerdir. Bu kapsamda Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Mamuretülaziz Şubesi Reisi Ziya Efendi tarafından 9 Haziran 1919 tarihinde bir protesto telgrafi çekilmiştir. Elâzığ merkezinden Sadaret'e çekilen telgrafta şu ifadeler yer almaktadır: "Aziz vatanımızın önemli kısımlarından İzmir'in hak ve adalete, günümüzün siyasi düsturlarına aykırı olarak işgali üzerine defalarca yapmış olduğumuz istirhamlarımıza rağmen halen daha bir semere vermedi. Bu durumun neden olduğu karamsarlık ve üzüntü Avrupalı Devletlerin mazumlara lakayt kaldığı hissini telkin etmektedir. Eğer insanlığı idare eden bir hak mevcutsa ve bu hak tarih ve medeniyetin mahsulü ise hiç tereddüt etmeden bizim de hakkımızı istemek hususunda alacağımız her türlü vaziyeti meşru addetmeği her vicdanının kabul etmesi gerekir. Her türlü sıkıntı ve musibetlere maruz kalan ahhalimizin bu duruma daha fazla tahammül edemeyeceğini daha önceki yazımızı hatırlatarak maruzatımızın yerine getirilmesini istirham ederiz."⁴⁹

Bu telgraftan birkaç gün sonra Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Mamuretülaziz Şubesi Reisi Ziya Efendi'nin da aralarında bulunduğu şehrin önde gelenleri tarafından "Atabe-i Ulya-yı Cenab-ı Hilafetpenahiye" başlığı altında bir protesto telgrafi gönderilmiştir. Bu telgrafta çok sayıda kişinin imzası bulunmaktadır. Bunlar Elâzığ Müftüsü Kemal, eski müftü Faik, müderris Halil, ulemadan Hayri, Osman, Fahri, Mehmet, Ömer, Belediye Reisi Mehmet, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Reisi Ziya, eşraftan Çötelizade İhsan, Çötelizade Muhyiddin, Şeddelizade Fehmi, Kerimzade Süleyman, Çötelizade Nuri, Mehmet, Ahmet ve Yusuf adlı kişilerdir. 11 Haziran 1919 tarihinde Elâzığ'dan çekilen telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden beri, hükümete yaptığımız müracaatlarımıza henüz bir cevap alamadık. Aldığımız istihbarata göre Yunanlılar İzmirimizi işgalle beraber mukaddes vatanımızın diğer kısımlarına da saldırılarda bulunmaktadır. Yedi aydan beri İtilaf devletleri ile yapılan Mondros Mütarekesi hükümlerine tamamıyla riayet ettik ve İtilaf devletlerinin buna istinaden yaptığı taleplerine uyduk. Bununla birlikte Wilson Prensiplerine karşı da itimat gösterdik. Buna rağmen İzmir'e karşı yapılan şu haksız saldırılar gösteriyor ki bu husustaki haklı sözlerimiz işitilmemiştir. Millî tarihimiz ve geleneklerimiz ile İzmir'de sabit olan çoğunluk azınlığa feda edilmeye çalışmaktadır. Yedi yüz senelik Osmanlı padişahlığını ve bin üç yüz senelik İslam hilafetini yıkmak suretiyle gerçekleştirilmek istenen cinayete, halife ve padişahlarının etrafında tam bir sadakatle toplanan millet, hayatlarını ortaya koyarak engel olacaktır. Bu husustaki her türlü fedakârlığa hazır olduğumuzu ve halifemizin emirlerini beklediğimizi bir kere daha bütün insanlık ve medeniyet âlemine ilan ediyoruz. Milletimiz zelil bir şekilde yaşamaktansa vatanını müdafaa ederken ölmeyi kendisi için en büyük ve mukaddes bir vazife olarak telakki etmektedir. Milletimizin bu konuda iki talebi bulunmaktadır. Birincisi; her halükârda millî istiklalimizi muhafaza etmektir. İkincisi ise sahip olduğumuz ekseriyet hukukunun

⁴⁹ BOA, A.VRK, 835/86.

ekalliyete feda edilmemesidir. Bugün vilayet merkezinde toplanan eşraf, ulema, siyasi kuruluşlar, önde gelen şahsiyetler ve ahali ile geleceği ve vatanı hakkında endişeli bulunan vilayet halkını tatmin edecek resmi bir beyanat beklenmektedir. Millî mevcudiyetimizi muhafaza edecek, yukarıda arz edilen iki düstur dışındaki herhangi bir karar ve teklifi kabul etmeyeceğimizi atabe-i ulya-yı cenab-ı hilafetpenahilerine arz ediyoruz.”⁵⁰

Elâzığ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde toplumun farklı kesimleri tarafından gerçekleştirilen protestolarda işgalden duyulan kaygılar dile getirilmiş, işgalin adalete, uluslararası hukuka, Wilson Prensiplerine, tarihsel ve demografik gerçeklere aykırı olduğu dile getirilmiştir. Bu gerçekler ortayda iken haksız bir şekilde gerçekleştirilen işgalin bir an önce sonlandırılması, ahalinin bu konuda hayırlı haberler beklediği dile getirilmiştir. İzmir'in işgali üzerine Elâzığ Vilayeti'nden yazılan ilk protesto telgrafları arasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin protesto telgraflarına ulaşamadık. Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Reisi Ziya Efendi'nin bu konuda çektiği ilk telgraf 9 Haziran 1919 tarihlidir. Ancak Ziya Efendi'nin söz konusu telgrafında “daha önce defalarca yaptıkları istirhamlardan” bahsetmektedir. Bu cümleden hareketle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin doğrudan çektiği veya imzasının olduğu protesto telgraflarının olduğunu çıkarmak mümkündür.

Elâzığ vilayet merkezinde ve Harput kazasında gerçekleştirilen miting ve protestolar vilayete bağlı diğer yerleşim merkezlerinde de icra edilmiştir. Harput merkezinden Amerikan Başkanı ve İtilaf devletlerinin temsilcilerine iletmek üzere 17 Mayıs 1919 tarihli bir telgraf çekilmiştir. Belediye Reisi Mehmet, Müftü Mahmut, vilayet meclis-i umumi azası Abdülkerim, eşraftan Naci, tüccardan Çıracızade Abdullah ve Dayızade Mehmet tarafından Sadaret makamına gönderilen protesto telgrafında şu ifadeler yer verilmiştir: “İzmir ve havalisinin Yunan Hükümeti tarafından ilhak ettirildiğini haber aldık. Hâlbuki Müslüman milletin kendi geleceğine sahip olacağı ve haklarının muhafaza edileceği Amerikan Başkanı Wilson tarafından ilan edilmişti. Bu vaat üzerine silahlı mücadele terk edilmiş, böylece vaat edilen adaletin tesis edilmesi beklenmeye başlanmıştı. Ancak görünen o ki buna riayet edilmeyecektir. Asırlarca Müslümanların yaşadığı ve İslam devletinin idaresi altında olan İzmir gibi mümtaz bir vilayetimizin haksız bir şekilde ülkemizden kopartılıp Yunan Hükümeti'ne ilhakı tüm Müslüman halkın kalplerini derinden yaralamıştır. Bu durumda Amerikan Başkanı Wilson, ilan ettiği prensiplerden vazgeçmiş ise artık İslam memleketleri böyle bir adaletsizlikle vatanın parçalanmasına tahammül etmeyecektir. İtilaf devletlerinin takip ettiği bu siyaset tüm Müslümanların mahvolmasına neden olacaktır. Bu durumda millî menfaatlerimizi korumak için hiçbir fedakârlıktan geri durmayacağımızın Amerikan Başkanı Wilson ile Büyük Devletlere iletilmesini umum namına arz ederiz.”⁵¹

⁵⁰ BOA, A.VRK, 836/57.

⁵¹ BOA, A.VRK, 830/68.

Belediye Reisi Mehmet Rifat, ulemadan Bahaeddin, Hoca Sait, Nakşibendi şeyhlerinden Bedreddin ve altı arkadaşı tarafından Harput merkezinden bir telgraf çekilmiştir. 30 Mayıs 1919 tarihinde Sadaret makamı aracılığıyla İtilaf devletleri temsilcilerine gönderilen ikinci protesto telgrafında şu ifadeler yer verilmiştir: “Mütareke yapılmasından maksat harpten müteessir olmuş devlet ve milletlerin haklarını telafi etmek ve genel asayişin yeniden sağlanmasıydı. Bu özel emele dayanılarak mütarekeye uyulmuş hatta İtilaf devletlerinin özellikle de Amerikan Başkanı Wilson’un bu konuda haklarımızı koruyacağına inanmıştık. Harbe son veren mütareke antlaşmasını yürüten İtilaf devletlerinin uygulamalarından yeryüzündeki bütün Müslümanları yok etmek istediklerini ve bağlı bulunduğumuz İslam Halifeliğinin kesin olarak yıkılması fikrine dayandığını öğrendik. Müslüman ahalinin böyle ezici bir zorbanın elinde esir olarak yok olmasını hiçbir şekilde kabul etmeyeceğiz. Bu nedenle haklarımızın korunması uğrunda canımızı feda edinceye kadar her türlü teşebbüse kesinlikle girişmeye karar verdik. Bu nedenle bu size son müracaatımızdır. Bu müracaatımızda adalet göz önüne alınmazsa yukarıdaki fikirlerimizi büyük bir üzüntü içinde bütün şiddeti ile yerine getirmekte tereddüt etmeyeceğiz. Müracaatımız Sadaret tarafından İtilaf devletlerinin temsilcilerine tebliğ edilmelidir. Büyük bir heyecanla kararı beklemekte olan ahaliye duyurmak için alınacak siyasi sonucun tarafımıza bildirilmesini arz ederiz.”⁵²

Harput merkezinde çekilen bu telgrafta açıkça İzmir’in işgali ile Osmanlı Devleti’nin ve hilafetin yıkılmasının hedeflendiği dile getirilmiştir. İşgale tepki gösterilen yerlerden birisi de Keban Madeni’dir. İşgalden birkaç gün sonra Belediye Reis Vekili Ahmet, Ağazade Mehmet ve tüccardan Oruçzade İbrahim tarafından bir protesto telgrafi çekilmiştir. Sadaret makamına gönderilen 18 Mayıs 1919 tarihli protesto telgrafında şu ifadeler yer almaktadır: “İzmir’e Yunan askeri çıkarıldığına dair ulaşan haberler üzerimizde bir bela etkisi oluşturmuştur. Milletler Cemiyeti’nin prensibini medeniyet âlemine duyuran İtilaf devletleri, bunun uygulamasına şimdiden muhalefet etmektedir. Mevcudiyetimize, hak ve adalete aykırı olan bu durum vatanımızın geleceği hakkında bizi karamsarlığa boğmuştur. Kaza merkezi ve çevresinde yaşayan yirmi bin Müslümanı tedirgin etmiştir. Bu nedenle iki günden beri kaza merkezinde toplanan kalabalık gittikçe artmaktadır. Bu şekilde aleyhimize alınacak kararları şehitlerimizin kanları ile sileceğiz. Halkımızın inancının bu yönde olduğunu ilan eder, İtilaf devletleri yetkililerinin adaletle muamele etmelerini temenni ederiz.”⁵³

Belediye Reis Vekili Ahmet, Müftü Ahmet, umumi ahali namına İzzet, Oruçzade İbrahim ve tüccar Mehmet adlı kişiler bir protesto telgrafi daha çekmiştir. Keban merkezinden 20 Mayıs 1919 günü “Huzur-ı Sami-i Sadaretpenahiye” başlıklı telgrafta İzmir’in işgalinden duyulan rahatsızlık iki gün önceki telgraftaki ifadelerin aynısı kullanılarak dile getirilmiştir.⁵⁴

⁵² *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 22 (1969), s.41-43.

⁵³ BOA, A.VRK, 832/35.

⁵⁴ BOA, A.VRK, 831/10.

Bu tarihten beş gün sonra 25 Mayıs 1919 günü Keban'dan "Sadaret-i Uzmâ'ya" başlığı ile bir telgraf daha çekilmiştir. Müftü Vekili Müderris Ahmet Efendi tarafından çekilen bu telgrafta şu ifadeler yer almaktadır: "İşgal esnasında Yunanlılar ve Rumlar tarafından İzmir'deki kardeşlerimize uygulanan kanlı facialar, yağma ve talanların haberini şimdi aldık. Wilson Prensiplerinin uygulanmasında adaletsizliği ve İtilaf devletleri yaptırımının gösterişten ibaret olduğunu bir kere daha öğrendik. Artık birtakım vaatlere kanmayacağız. Ülkemizin kuzeyindeki Kafkas Ermeni Hükümeti'nin, güneyimizdeki Adana havalisinde toplanan Ermeni kuvvetlerinin daha sonra uygulamasından çekilmeyecekleri malum olan çeşitli facia ve mezalimine maruz kalmaktansa namuslarıyla ölmeye karara veren kazamızın yirmi beş bin nüfusu şimdi makine başında İzmir'in tahliyesini talep etmektedir. Bu iki kıta telgrafta; tedirgin bir şekilde toplanmış olan kaza ahalimiz, yaralanmış kalpleri ile gelişmeleri takip etmektedir. Alınacak her bir karardan, tedbirlerden günü gününe malumat verilmesini ve bundan böyle vatanımızın mukadderatının milletten saklanmamasını istirham ederiz."⁵⁵

Palu Kazası ahalisi namına Belediye Reisi Mehmet Emin tarafından protesto telgrafi çekilmiştir. Palu merkezinden Sadaret'e çekilen 5 Haziran 1919 tarihli telgrafta bölgenin Ermenistan olacağı kaygısı şöyle dile getirilmiştir: "Memleketimizin Ermenistan'a ilhak edildiği şayiası doğruysa bu elim akıbeti görmemek için, vatanımızın ve millî hukukumuzun muhafazası için, topyekûn mücadele etmek üzere kanlarımızla bu kararı reddederiz. Vatanımızın ihtiva ettiği nüfusun %99'u Müslüman ve ancak %1'i gayrimüslimdir. Bu durumda memleketimizin bu şekilde azınlık olan bir millete verilmesi, on dört maddelik hitabesiyle bütün dünyada huzur ve refahın olacağını vadeden Amerikan Başkanı Wilson'un prensiplerine muhaliftir. Bu haksızlığın icra edilmesini hiçbir yabancı siyasi yetkilinin vicdanının kabul etmeyeceğine kanaatimiz tamdır. Bu nedenle millî hukukumuzun muhafazasını hararetle bekliyoruz."⁵⁶

Maden'den gönderilen 20 Mayıs 1919 tarihli telgrafta İzmir'in işgalinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. İzmir'in Yunan askeri tarafından işgal edilmesinden fevkalade müteessir olan binlerce ahali belediye önünde toplanarak vatanperver tezahüratta bulunmuştur. Müslümanların millî haklarının müdafaası için bir heyet seçilmiştir. Protesto telgrafında; Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak asırlarca Türklerin idaresinde yaşayan ve kahir ekseriyeti Müslüman olan İzmir'in sadece %5 nispetindeki bir azınlığın iddialarına boyun eğilerek işgal edilmesinin kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır. Bu haksız işgalin Wilson Prensiplerini ve İtilaf devletlerinin insanlık iddialarını ihlal etmek olduğu dile getirilmiştir. Haksız şekilde meydana gelen bu işgalin milleti geleceği adına endişelendirdiği ifade edilmiştir. Bu nedenle "millî haklarımıza saldırı anlamına gelen bu gelişmeyi büyük kuvvetimiz ve benliğimizle protesto ediyoruz" denilerek de kararlılık vurgusu yapılmıştır. Devamında ise

⁵⁵ BOA, A.VRK, 834/36.

⁵⁶ BOA, A.VRK, 836/23.

“Varlığımıza ve mukadderatımıza kastedenleri ihtar ediyoruz. Zira bu işgalin başka hadiselerle sebebiyet vereceğinden kaygı duyuyoruz. Bu konuda İtilaf devletlerinin işgale müdahale etmesini bekliyoruz” ifadelerinde kaygı ve beklentilere yer verilmiştir. Telgrafta miting heyeti adına Müftü Salih, ulemadan Mehmet Nuri, Yusuf ile eşraftan Kazım ve Muharrem'in imzaları bulunmaktadır.⁵⁷

Maden'den Sadaret'e gönderilen 26 Mayıs 1919 tarihli bir başka protesto telgrafında ise Belediye Reisi Yusuf, ulemadan Mehmet Nuri, Müftü Salih, eşraftan Osman, Muharrem, Nuri, Kazım ve Mehmet'in imzaları yer almaktadır. Maden'den gönderilen bu ikinci protesto telgrafında halkın duyguları şöyle dile getirilmiştir. “Yunan askerleri tarafından gerçekleştirilen işgalde İzmir'in maruz kaldığı feci akıbet memleketimizde hazin bir matem havası yaşatmış, bu nedenle ahaliyi son derece galeyana sevk etmiştir. Beş yüz seneden beri millî ve dini mevcudiyetlerini Osmanlı Devleti'nin himayesi sayesinde temin ve idame etmiş olan İzmir Rumlarının, Yunan palikaryalarının peşinden gitmesi hatta Müslüman ahaliye karşı katliam, ırza tasallut ve malları gasp etmesi kabul edilemez. Yunanlıların bu şekilde her türlü menfur cinayeti irtikâp etmesi bu kavmin insanlık nazarındaki vaziyetini gözler önüne sermektedir. Bu durum 1831 ihtilalinin son kanlı perdesini İzmir'de oynamak isteyen Yunanlıların niyetini ortaya koymaktadır. Türkiye, hiçbir zaman İzmirimizin uğursuz ve muhteris Elenizmin himayesine girmesine müsaade etmeyecektir. Dünyada bir tek Müslüman bile kalsa buna rıza göstermeyecektir. İnsanlığın gözü önünde cereyan eden bu facialara Avrupa Devletleri sessiz kalmaktadır. Türkiye'nin başkenti ile birlikte varlığını tehlikeye düşürecek girişimlere müdahale edileceğine dair umudumuz devam etmektedir. İzmirimizin tamamen tahliyesini talep ediyoruz. Sabır ve sükûtu kalmayan Müslüman kamuoyunu teskin etmek için bir an evvel İzmirimizin tamamen tahliye edilmesini talep ediyoruz.”⁵⁸

8. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifasına Tepkiler

Millî Mücadele'yi bastırmak için her yola başvurmaktan çekinmeyen Damat Ferit, Sivas Kongresi'nden sonra, Millî Mücadele taraftarlarının yoğun baskıları sonunda istifa etmek zorunda kaldı. İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında kopan ilişkiler Ali Rıza Paşa Hükümeti ile yeniden tesis edildi.⁵⁹ Millî Mücadele'ye sıcak bakan Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında başlayan ilişkiler 20-22 Ekim 1919'da Amasya'daki görüşmelerle en üst noktaya ulaştı. Bu görüşmeye hükümet adına katılan Salih Paşa, Temsil Heyeti'nin isteklerinin dikkate alınmasını kabul etti.⁶⁰ Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin önceki hükümetin aksine Anadolu harekâtına olumlu bakması İtilaf devletlerinin özellikle de İngiltere'nin tepkisine neden oldu. İngiltere'nin Hükümet üzerindeki baskısı

⁵⁷ BOA, A.VRK, 832/9.

⁵⁸ BOA, A.VRK, 834/86

⁵⁹ Zekeriya Türkmen, “Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuvâ-yı Milliye ilişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVI/46 (2000), s.47.

⁶⁰ Selçuk Ural, “Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti'nden Gönderilen Protesto Telgrafları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21 (2003), s.232.

bazı bakanların istifasına yol açtı. Buna rağmen Millî Mücadele taraftarı mebusların çabalarıyla 12 Ocak 1920’de törenle açılan Meclis-i Mebûsan, Misâk-ı Millî’yi resmen onayladı ve böylece İngilizlere karşı millî iradeyi ortaya koyan siyasi bir karar almış oldu.

Meclis-i Mebûsan tarafından Misak-ı Milli’nin kabul edilmesi Ali Rıza Paşa Hükümeti ile İngilizlerin ilişkilerini iyice gerginleştirdi. İngilizlerin yoğun baskılarına dayanamayan Ali Rıza Paşa, 3 Mart 1920 günü istifasını padişaha sunmak zorunda kaldı. Hükümetin istifası üzerine Damat Ferit Paşa’nın yeni hükümeti kuracağı şayiaları Anadolu’da büyük bir rahatsızlık meydana getirdi. Bu ortamda Mustafa Kemal Paşa, ülkenin geleceğini saraya ve İngilizlere terk etmek niyetinde değildi. Milletın iradesi ortaya koyulmazsa bu zamana kadar yapılan fedakârlıklar boşa gidebilir, ülke ve millet İngilizlerin ve sarayın öngördüğü kadere mahkûm olabilirdi.⁶¹ Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, padişaha ve Mebûsan Meclisi’ne gönderdiği telgrafla millî iradeye saygılı bir hükümetin kurulması gerektiğini belirtti. Bununla birlikte komutanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk heyet-i merkeziyelerine gönderdiği telgrafta işın vahametına dikkat çekerek, halkın örgütlü bir şekilde hareket ederek millî iradeye saygılı bir hükümetin kurulması için harekete geçilmesini talep etti.⁶²

Bu kapsamda Elâzığ vilayet merkezinin yanı sıra Keban, Maden ve Palu’dan protesto telgrafları çekilmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Elâzığ Şubesi Reisi Süleyman Bey, 5 Mart 1920 günü çektiği telgrafta; İtilaf devletlerinin Mondros Mütarekesi’nden sonra haksız bir şekilde gerçekleşen baskı ve müdahalelerinin neticesi olarak padişah ile milletın itimat ettiği kabinenin istifa ettiğini ve yabancı emellerine hizmet edecek bir kabinenin oluşturulmak istendiğinin haber alındığını ifade etmiştir. Yabancıların emellerine hizmet edecek birtakım hamiyetsiz kişilerin teşebbüs ve delâleti ile iktidara gelecek olan bir kabinenin vatana ve millî menfaatlara hizmet etmeyeceğini vurgulamıştır. Böyle bir kabinenin vatanın sinesinde telafisi imkânsız yaralar açacağı kaygısını dile getirmiştir. Bu nedenle kabine teşkili vazifesinin millî hamiyet ve vatan hassasiyeti taşıyan deneyimli ve güvenilir kişilere verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Millî emellerin tatmin edilmesini ve böyle mühim bir zamanda milletın arasında ihtilaflara meydan verilmemesini istemiştir.⁶³

Keban Madeni Müdafaa-i Hukuk Reisi Mahmut ile Belediye Reisi Mustafa ve Derican aşireti reisi Rıza tarafından çekilen 6 Mart 1920 tarihli telgrafta toplumun itimat ettiği Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin gizli bir komitenin tesiri ile istifaya mecbur edildiğini büyük bir üzüntü ile öğrendiklerini ifade etmiştir. Böyle bir kabinenin istifaya zorlanmasının görmezlikten gelinemeyeceği belirtilmiştir. Millî emelleri tatmin etmeyen ve bu amaca uygun düşmeyen bir kabineye itimat edilmemesi gerektiği vekillere telkin edilmiştir.⁶⁴

⁶¹ Ural, “Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti’nden Gönderilen Protesto Telgrafları”, s.233.

⁶² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, s.531-534.

⁶³ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s.356.

⁶⁴ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s.373.

Palu Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Belediye Reisi Mehmet ile aza Hakkı ve Reşat imzalarıyla 5 Mart 1920 tarihinde gönderilen telgrafta da şu ifadeler yer verilmiştir: “Sorumsuz birtakım kuvvetlerin müdahaleleri neticesinde millî meclisin emniyet ve itimadına mazhar olan Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifasını haber aldık. Padişahımızın tebaası olarak evvela yüce halifemizi sonra Meclis-i Mebûsan'ı ve yüce hükümetimizi tanır ve bununla iftihar ederiz. Dışarıdan yapılacak müdahaleler millî hâkimiyetimize saldırı olacağından kabul edilemez. Çünkü maruz kaldığımız mevcut felaketin sebepleri bu türden gayrimeşru kuvvetlerin eseri olduğundan zamanın hassasiyetini idrak eden, fırka ihtiraslarından uzak, istikamet sahibi, İslamiyet ve halifeye kefil olarak millî emelleri tatmin edecek tarafsız bir kişinin kabine oluşturmasını istirham ederiz.”⁶⁵

Maden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Namına Belediye Reisi Yusuf, ulemadan Şeyh Musa, İsmail, eşraftan Kadir, Ahmet, Tevfik, Fehmi, Refik ve Abdurrahman adlı kişiler de çektikleri telgrafta Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifasını haber aldıklarını dile getirmişlerdir. Vatanın tehlikeli dakikalar geçirmekte olduğu şu zamanda icra kuvvetinin millî emellere hizmet edecek vasıf ve nitelikteki vatanperver kişilerin elinde olmasının bütün milletin temennisi olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle kabinenin vatanın selameti için çalışacak kişilerden oluşturulması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁶

Elâzığ ve çevresinden Mebûsan Meclis'in'e, Mabeyn-i Hümayun Başkitabet Dairesine, Temsil Heyeti'ne ve basına çekilen telgraflarda toplumun farklı kesimlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu telgraflarda görüldüğü üzere Öncelikle padişahın ve milletin itimat ettiği Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin başta İngiltere olmak üzere yabancı devletlerin baskısı üzerine yıkıldığı ifade edilmiştir. Millet ve Meclis'in güvenini kazanmış olan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifasının büyük bir üzüntüye ve heyecana neden olduğu vurgulanmıştır. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifasına sebep olarak İtilaf devletleri ve onlarla iş birliği yapan mihraklar gösterilmiştir. Yabancı devletlerin emelleri doğrultusunda hareket edecek kişilerin kuracağı kabinenin vatana ve millete hizmet etmeyeceği vurgulanmıştır. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifaya zorlanmasının basit bir hükümet değişimi olmadığını ve bununla Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının hedeflendiğine dikkat çekilmiştir. Damat Ferit Paşa'nın önceki icraatlarına vurgu yapılarak onun kuracağı bir kabinenin millî iradeyi temsil etmeyeceği ve halk tarafından da kesinlikle kabul görmeyeceği açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle milletin güvenine layık olmayan bir kişinin iktidara gelmesinin ülkeyi içinden çıkılmaz buhranlara sürükleyeceğine dikkat çekilmiştir. Ülkenin kaderinin şekillendiği bu durumda padişahın ve Meclis'in dirayetli davranması ve millî iradeyi öncelikleleyen, toplumun ve devletin geleceğini önemsemeyen kimselerin işbaşına getirilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.

⁶⁵ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s.376.

⁶⁶ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s.384

9. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine İtilaf devletleri ile 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi Vilayat-ı Sitte'nin işgaline zemin hazırlamıştı. Vilayat-ı Sitte yani altı vilayete Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van ve Bitlis yanında, o zamanki adı Mamuretülaziz olan Elâzığ da dâhildi.⁶⁷ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra bu vilayetlerin Ermenilere verileceği şayiası yayılınca, İstanbul'da bulunan Doğulu aydınlar 1918 Aralık ayında toplanarak, bölge Müslümanlarının haklarını korumak maksadıyla Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurdular.⁶⁸

Bu cemiyetin başkanlığını eski Bitlis Valisi Elâzığlı Mahmut Nedim Bey yapmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin henüz başladığı tarihlerde içinde Elâzığ'ın da bulunduğu bazı merkezlere gönderdiği 1 Haziran 1919 tarihli telgrafında, "Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin vilayet merkezleri ile sancaklarında ve bunlara bağlı yerlerde örgütleri var mıdır?" sorusuna, dönemin Elâzığ Vali Vekili Hulusi Bey, 18 Haziran 1919 tarihli cevabi telgrafında, Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin burada bir şubesinin olduğunu, bundan başka Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selamet Partileri ile, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin birer şubeleri ile Muallimler Cemiyeti adlı bir cemiyetin bulunduğunu yazmıştır.⁶⁹ Mütareke döneminde her ne kadar Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Cemiyeti ile Kürdistan Teali Cemiyeti var olmuşsa da bu cemiyetler, Millî Mücadele döneminde çok etkili bir örgütlenme yapısına sahip değillerdir. Diyarbakır merkezli 13. Kolordu Kumandan Vekili Ahmet Cevdet'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 10 Haziran 1919 tarihli telgrafta; Elâzığ'da Hürriyet ve İtilaf Kulübü ile Vilayat-ı Şarkıyye Kulübü'nün lağvedildiği,⁷⁰ Sulh ve Selamet Fırkası ile Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kaldığı belirtilmiştir. Bu iki kulübün onar kişilik heyet oluşturduklarını, Sulh ve Selamet Fırkası reisinin eski müftü Faik Efendi, Kürt Kulübü reisinin ise Dersim aşiret reislerinden Abbasuşağı'ndan Mustafa Ağa olduğu ilave edilmiştir.⁷¹

İstanbul'dan sonra, ilk olarak Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi, 10 Mart 1919'da Hacı Fehim Efendi başkanlığında kurulmuş olup, daha sonra başkanlığı Hoca Raif Efendi devralmıştır. 12 Mart 1919'da da Elâzığ'da bu cemiyetin merkez ve bazı ilçe şubeleri açılmaya başlanmıştır.⁷² Elâzığ'daki Müdafaa-i

⁶⁷ Bayram Sakallı, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri)*, İstanbul: İz Yayınları, 1997, s.159.

⁶⁸ Ercüment Kuran, "Millî Mücadele'de Harput", *Tarih İçinde Harput*, Ed. Namık Açıkgöz, Elâzığ: Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayınları, 1992, s.113.

⁶⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-III(Vesikalar)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 2001, s.901.

⁷⁰ Elâzığ Vali Vekili Hulusi Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 18 Haziran 1919 tarihli şifreli telgrafta Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesinin mevcut olduğunu bildirmektedir. Atatürk, *Nutuk*, Vesika: 4

⁷¹ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 5 (1953), Belge: 100.

⁷² *İkdam*, 17 Mart 1335; Abdulhaluk Çay ve Yaşar Kalafat, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Hareketleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990, s.11.

Hukuk Cemiyeti'nin çalışmaları Erzurum Kongresi öncesinde başlamıştır. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere her ne kadar Elâzığ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti erken denilecek bir dönemde kurulmuş ise de örgütlü ve etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Temmuz ayının ilk günlerinde Ali Galip Bey'in valiliğe atanmasıyla birlikte var olan yapı da tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Millî Mücadele taraftarı ve dava bilinci yüksek kişilerin giriştiği mücadele sayesinde Elâzığ'da millî bilinç diri tutulmaya çalışılmıştır.

İshak Sunguroğlu, Ali Galip Bey'in Elâzığ'a atadıktan sonraki süreçteki gelişmeleri şöyle aktarmaktadır: "Ali Galip, Elâzığ'a gider gitmez her şeyden evvel Millî Müdafaa cephesinin kurulmasına mâni olmak için bir taraftan Amerikan müessesesinin başında bulunan "Mr. Bird" ile iş birliği yapmak ve icabında onlardan yardım istemek, diğer taraftan Kürt Teavün Cemiyeti'ni desteklemek maksadıyla işe başlamıştı.⁷³ Tam o sıralarda Elâzığ'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubesi açılmış ve memleketin bir kısım gençleri tarafından da "Kırmızı Kalem" namıyla bir komite kurulmuştu. Yine bu isimde bir gazete çıkarılması düşünülmüş fakat buna Valilik tarafından izin verilmemişti. Bunun üzerine müteşebbisleri tarafından gerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini gerekse de bu cemiyetin başına geçen Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemelerini temin için Vali Ali Galip Bey'e, Diyarbakır'da bulunan Cephe Kumandanı Nihat Paşa'ya ve 11. Kolordu Ahz-ı Asker Kalem Reisi Miralay Vehbi Bey'e mektuplar yazılarak bu yolda teşebbüse geçmeleri istendi. Aksi takdirde vazifelerini hemen terk etmeleri, yoksa lüzumlu harekete başvurulacağı hakkında gizli tebliğ ve ihtarlarda bulunulmuştu."⁷⁴

İshak Sunguroğlu'nun hakkında bilgi verdiği "Kırmızı Kalem" in müteşebbislerinin kim olduğu belli değildir. Bu konuda Sunguroğlu herhangi bir detay vermemektedir. Elâzığ Valisi Ali Galip, Sivas baskını teşebbüsünü gerçekleştirmek üzere Elâzığ'dan ayrıldıktan hemen sonra savcılık "ölümle tehdit" suçundan dolayı "Kırmızı Kalem" adıyla anılan Müdafaa-i Hukukçular hakkında tahkikat yapılmasını istemiştir. Merkez savcısı İğikili Arap Mustafa Bey tarafından yapılan ve İstinaf Mahkemesi Reisi Ata Bey tarafından da desteklenen tahkikat sonunda Dr. Nazmi Aziz Selcan, Dr. Ali Kemal, İhtiyat Zabiti İbrahim Ağaoğlu Ahmet, Zeki Berilgen, Zeki Çelik vs.den oluşan şahısların bu komite ile ilgileri tespit edilemediğinden haklarında takipsizlik kararı verilmiştir. Elâzığ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk başkanının kim olduğu hakkında da farklı rivayetler vardır. Bazı kaynaklarda Elâzığ Vali Vekili Abdülkadir Bey'in cemiyetin ilk başkanı olduğu iddia edilmektedir. Ancak Abdülkadir Bey 1 Eylül 1920 tarihinde Elâzığ Valisi olarak göreve başlamış ve bu görevi 23 Mayıs 1921 tarihine kadar sürdürmüştü.⁷⁵ Bu nedenle Abdülkadir Bey'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk başkanı olduğu fikri gerçeği yansıtmamaktadır. Elâzığ Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk başkanının Dr. Nazmi Bey olduğunu söylemek mümkündür. Zira Elâzığ'dan Erzurum Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyasetine çekilen 3 Haziran 1919 tarihli bir telgrafın altında Dr. Nazmi Bey'in adı yer almaktadır. Ancak 9 Haziran 1919 tarihli bir protesto telgrafında

⁷³ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, İstanbul: Koral-Firay Yayınları, 1991, s.40 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.404.

⁷⁴ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul: Elâzığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1958, c. I, s.224

⁷⁵ Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. I, s.224-225

da Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Mamuretülaziz Şubesi Reisi Ziya Efendi diye bir imza yer almaktadır. Pulutlu Halil Efendi de hatıralarında Elâzığ merkez şubesinin başkanının Doktor Nazmi Bey olduğu aktarmaktadır.⁷⁶

Bu arada Elâzığ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetiminde sık sık değişikliklerin olduğu görülmektedir. Nitekim Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine Elâzığ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adıyla Mebûsan Meclisi'ne gönderilen 5 Mart 1920 tarihli telgrafta cemiyetin başkanının Süleyman Bey adında birisi olduğu görülmektedir. 28 Ağustos 1922 tarihli *Satvet-i Milliye* gazetesindeki habere göre yapılan seçim neticesinde Elâzığ Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi Birinci Başkanının Hacı Kaya Sebati Bey, ikinci başkanının ise Diş Tabibi Osman Bey olduğu yer almaktadır. Elâzığ Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti başkanının Dr. Nazmi Bey olduğunu aktaran Halil Efendi'ye göre cemiyetin üyeleri ise Pulutlu Halil, Kesrikli Mevlüt, Hasan Kişioğlu, Çöteli Halit, Maarif Müfettişi Hüsnü, Mektep Başmuallimi Cemil, Mektep Başmuallimi Malatyalı Mevlüt, Doktor Ali Kemal, Avukat Hüseyin Avni, Avukat Aziz Arapkirli, Hulusi Arapkirli, Makedonyalı Muallim İbrahim, Kâtip Mehmet, Elbistanlı İsmail, Munzuroğlu Ali, Kaymakam Mehzülü Yusuf Cemil, Haroğlu Arif, Meclis İdare İkinci Kâtibi İhsan İstanbulluoğlu, İzollu Hacı Kaya ve Malatyalı Binbaşı Faruk olmuştur.⁷⁷

Cumhurbaşkanlığı arşivindeki bir belgeye göre Elâzığ'da Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti şu kişilerden oluşuyordu:⁷⁸ Vali Vekili Abdülkadir Bey (reis), azalar Topçu Yüzbaşılığında emekli Hasan Bey, Binbaşı Cemil Hadi Bey, Pulutlu Halil Efendi, İzollu Kadızade Hacı Kaya Efendi, Kışoğlu Hasan Efendi, Çötelizade Halid Efendi, Kerimzade Süleyman Efendi, Şedelezade Fehmi Efendi, Pertekli Hüsnü Efendi ve Çötelizade Reşit Efendi.

Pulutlu Halil Efendi'nin hatıralarında verdiği isimlerle Cumhurbaşkanlığı arşivindeki belgedeki isimlere bakıldığında beş kişinin ortak olduğu görülmektedir. Bunlar Pulutlu Halil, İzollu Hacı Kaya, Kişioğlu Hasan, Çötelizade Halit ve Hüsnü Efendilerdir. 11 Ekim 1921'de Diyarbakır Valiliğine atanan Süleyman Sami Bey döneminde Elâzığ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi seçimleri yapılmıştır ve seçimlere altı kaza heyetinin 30 azasından 28'i katılmıştır. 28 Ağustos 1922 tarihli *Satvet-i Milliye* gazetesinin haberine göre seçim neticesinde Elâzığ Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi şu şahıslardan oluşmaktaydı:⁷⁹ Birinci Başkanlığa (Reis-i Evvel) Hacı Kaya Sebati Bey, ikinci başkanlığa (Reis-i Sani) Diş Tabibi Osman Bey seçilmişti. Heyet azaları ise Pulutlu Halil Bey, Şedelezade Fehmi Bey, Belediye Reisi Halil Bey, Çötelizade Halit Bey, Munzurzade Ali Efendi idi.

⁷⁶ Ömer Toraman, "Dr. Nazmi Aziz", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu-II*, Ed. Enver Çakar, Elâzığ: İlhan Ofset, ty. s.700.

⁷⁷ Pulutlu Halil Efendi, *Hatırat-2*, s.19.

⁷⁸ Celal Pekdoğan, "Millî Mücadele'de Malatya ve Çevresi", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1992, s.180; "Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 19 (1986), s.9-10; Mesut Aydın, "Cumhurbaşkanlığı Arşivi Belgeleri Işığında Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ve Ülke Genelinde Gruba Ait Heyet-i Merkeziye Listelerinin Oluşturulması", *Turkish Studies*, 9/4 (2014), s.120.

⁷⁹ *Satvet-i Milliye*, 28 Ağustos 1338, No: 22

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi bu şekilde verildikten sonra Hacı Kaya Sebati Bey ve Halil Efendi hakkında şu değerlendirme yapılmıştır: “Hacı Kaya Sebati Bey, memleketimizin yetiştirmekle iftihar ettiği ve edebileceği en ateşli vatanperverdir. Birçok zamandan beri vatanın maddi ve manevi ihtiyaçları konusunda gayret ve azimle çalışmıştır. Birçok defalar vatani uğraşta fiilen milleti muhafaza etmek için seferber olmuş hakiki bir inkılapçıdır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Elâzığ Valiliği'ne getirilen Ali Galip'in tehciye karıştıkları gerekçesiyle bazı kimseleri tevkif etmesine ve Malta'ya göndermesine karşı çıkan Hacı Kaya Sebati Bey, vatan ve milletin kurtuluşu ve istiklali için Halil Bey ile birlikte meydana atılmıştır. Bizzat kendi aşiretinin başına geçerek Ali Galip'i ele geçirmeye çalışarak düşmanca kötülüklerine son vermeye çalışmıştır. Elâzığ'ı bir vatan haininin uygunsuz idaresinden kurtarmıştır. Hacı Kaya Sebati Bey, büyük bir irfan sahibi ve zeki bir şahsiyettir. Bu nedendir ki bir aşiret reisi olarak halkçılığa ve halkın fikirlerine hizmet etmiştir, bu konuda memleketimizde ilk adımı atan kendisidir. Pulutlu Halil Bey de yerel siyasi tarihin mühim isimlerinden birisidir. Vatani ve memleketi uğrunda birçok defalar fedakârlıklar göstermiş özellikle de Ali Galip tarafından tevkif edilerek İstanbul'a sevki esnasında firara muvaffak olmuştur. Hacı Kaya Sebati Bey ile millî vazifenin tesisi için fevkalade bir cesaretle çalışmış ve Ali Galip'in melanetinden vilayetimizi kurtarmıştır. Mutedil sima altında müfrit bir inkılap yaşatan Halil Bey hedef olduğu felaketleri kesinlikle dikkate almayarak yine millî varlığımızı ihyada zerrece vakit kaybetmemiştir. Hususi dostlarıyla birlikte vazifelerinde muvaffakiyetle devamlarını temenni eder, hepsini tebrik ederiz.”⁸⁰

Yukarıdaki üç ayrı kayıttaki isimler dikkate alındığında, bazı isimler ortak olmakla birlikte, 1919-1922 yılları arasında idare heyetindeki bazı isimlerin değiştiği anlaşılmaktadır.

10. Ermenistan Düşüncesine ve Ayrılıkçı Politikalara Tepkiler

Ermenilerin bölge üzerindeki iddialarının Batı kamuoyunda taraftar bulması ve Paris Konferansında tartışılması Elâzığ'da büyük bir rahatsızlık meydana getirmiştir. Mamuretülaziz vilayet meclisi azaları ile Akçadağ, Harput, Pertek, Kâhta, Dersim, Ovacık, Çemişkezek ve Arapkir azalarının imzalarının olduğu 8 Mart 1919 tarihli telgrafta Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana fethedilen ülkelerin gayrimüslim milletleri arasında her türlü imtiyazdan bol bol istifade eden bir millet olduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak buna rağmen Birinci Dünya Harbi esnasında Ermenilerin bağımsızlık tutkusuyla hareket ederek ve geçmişte kendilerine yapılan iyilikleri görmezden gelerek her tarafta isyan ettiği dile getirilmiştir. Müslümanlara oranla çok az bir nüfusa sahip olan Ermenilerin, hamilerinin de destek ve kıskırtmasıyla bölgede bağımsız bir devlet kurmak için giriştiği faaliyetlerin meydana getirdiği sıkıntılara vurgu yapılmıştır.⁸¹

⁸⁰ *Satvet-i Milliye*, 28 Ağustos 1338, s.1.

⁸¹ BOA, HR. SYS, 2705/15.

Bu süreçte Damat Ferit Paşa'nın 1919 Mayıs ayı ortalarında Ermenistan'ın teşekkülüne dair ajanslara yansıyan bir demeci üzerine bölgede büyük bir tedirginlik yaşanmış ve buna sert tepkiler gösterilmiştir. İzmir'in işgal edildiği günlere tekabül eden bu haber üzerine protesto telgrafları çekilmiştir. Erzurum'da bulunan eski Harput Mebusu Raif Efendi ve beraberindekilerin Trabzon'dan Elâzığ Belediyesi'ne çektikleri telgraflarda, Vilayat-ı Sitte'nin Ermenistan olacağı ve hükümetin kendilerini işgal etmekte bulunduğu dikkat çekilerek, hükümete itimat olunmaması ve kendi başlarının çaresine kendilerinin bakmaları gereği iletilmiştir. Bu haber üzerine Elâzığ'da bulunan kulüpler bir araya gelerek Ermenistan teşkiline karşı gelecekları hakkında Babıali'ye şiddetli telgraflar çekmişlerdir.⁸²

Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa ile Ermeni Bogos Nubar Paşa'nın iş birliği yapmasına birçok yerleşim merkezinden olduğu gibi Elâzığ'dan da tepki gösterilmiştir. Şerif Paşa'nın güçlü bir şekilde protesto edilmesi amacıyla Dahiliye Nezareti'nden vilayet ve sancaklara telgraf geçilmiştir. Mamuretülaziz, Erzurum, Diyarbakır, Sivas, Van ve Bitlis vilayetleri ile Urfa ve Erzincan mutasarrıflıklarına çekilen 19 Şubat 1920 tarihli şifreli telgrafta şu ifadelere yer verilmiştir: "Kendisine Kürt delegesi süsü vererek Paris'te faaliyet göstermekte olan Şerif Paşa'nın Ermeni delegesi Bogos Nubar Paşa ile müştereken Sulh Konferansı'na verdiği muhtırada Ermenilerle örfdaş olan Kürt milletinin Osmanlı idaresinden kurtulması ile tam bağımsız olması talep edilmiştir. Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılmak fikrinde olmadıklarına dair gerçi Kürt ahali ve aşiretleri tarafından Babıali'ye pek çok telgrafname ulaşmış ise de Türkiye meselesinin mevzubahis ve müzakere olduğu şu sırada umum Kürtlere isnat etmek suretiyle konferans nezdinde vuku bulacak teşebbüsler ve matbuattan doğabilecek her türlü yanlış kanı, suizan ve tefehhümleri bertaraf etmiş olmak için Şerif Paşa'nın hiçbir sıfat ve niteliğe haiz bulunmadığına ve özel emellerle yapılan bu fuzuli girişimin Kürt milletinin gönül arzusunu katiyen yansıtmayacağı hususunda Kürt aşiret ve ahali ileri gelenleri tarafından Paris Sulh Konferansı ile İtilaf devletleri temsilcilerine çekecekleri telgrafların tehir edilmeksizin gönderilmesi tavsiye olunur."⁸³

Bunun üzerine Elâzıglılar 23 Şubat 1920 tarihli bir telgrafla Şerif Paşa'yı protesto ettiler.⁸⁴ Kürtler adına Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından yetkilendirildiği iddia edilen Şerif Paşa'ya karşı 19 Mart 1920'de Elâzığ'dan 22 Kürt aşireti imzaladıkları bildiride öncelikle Müslüman olduklarını vurgulamışlardır. İslam'ın Türk-Kürt ayrımı yapmadığını ve Halife'ye bağlı olduklarını belirtmişlerdir.⁸⁵ Elâzığ Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi Hüseyin Bey de Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği telgrafta Şerif Paşa'nın Kürdistan namına hiç bir salahiyeti haiz olmadığını dile getirmiş, onun girişimlerini kınamıştır.⁸⁶ Bu süreçte her fırsatta Kürtleri, Millî Mücadele aleyhine

⁸² *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 5 (1953), Vesika: 100.

⁸³ BOA, DH. ŞFR, 107/104.

⁸⁴ Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, İstanbul: Doz Basım Yayın, 1991, s.81-82.

⁸⁵ Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s.84.

⁸⁶ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s.324.

kışkırtan İngiliz istihbarat subayları ve devlet adamlarına karşı da benzer tepkiler gösterilmiştir. Nitekim İngiltere 1921'deki Londra Konferansı'na Kürt delegeleri ayrı olarak davet etmesi karşısında buna ilk tepkiyi gösteren yine Kürtler olmuştur. İngiltere'nin bu tutumu üzerine İzoli aşireti reisi Hacı Kaya Sebati, Aluçlu aşireti reisi Mehmet, Bariçkin aşireti reisi Halil, Bükler aşireti reisi Hüseyin, Çörçü aşireti reisi Mehmet, Zeyve aşireti reisi Hüseyin, din âlimlerinden Bekir Sıtkı, Avni, Halil, Hafız Mehmet, bölge ileri gelenlerinden İzdillili Fehim, Hüseyin, Nail, Bulutlu İbrahim, Sadık, Zebuhlu Halil Efendi tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na çekilen telgrafta şöyle denilmiştir: "Kürtler küçük lokmanın çok kolay yutulacağını gününden çok önce anlamışlardır. Türk birliğinden ayrılmak düşüncesinde bulunanları Kürtler, kendi milletlerinden saymazlar. Kürtlerin kaderi, Türklerin kaderi ile birdir. Biz Kürtler, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka kurtarıcı beklemediğimiz gibi İtilaf devletlerinden yardım dilenmek alçaklığını da kabul etmiyoruz. Misak-i Milli'ye göre barış yapılmasını sağlamak için bütün varlığımızla hükümetimize yardımcı olacağımızı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti içinde Kürtlüğün ayrı bir unsur olarak gördüğünü hiçbir zaman iştirmek istemediğimizi bildiririz."⁸⁷

11. Erzurum ve Sivas Kongresi Delegeleri

Doğulu vatanseverler, herhangi bir oldubittiye gerektiğinde silahla karşı koymak için, "Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin ilk kongresini 30 Mayıs 1919'da gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ile birlikte Erzurum'da toplantı yapılmasını kararlaştırdılar. Erzurum Şubesi, Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti şubelerine gönderdiği bir telgrafla, genel bir kongrenin yapılacağını ve bu kongreye her şubeden ikişer, üçer temsilci gönderilmesini istemiştir. Bu süreçte Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Paris'teki bir beyanatına atfen "Ermenistan'a vâsi muhtariyet verileceği" hakkındaki haberler birçok yerde tepki ile karşılanmıştır. Nitekim Elâziğ Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Dr. Nazmi Bey, Erzurum'da Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyasetine gönderdiği 3 Haziran 1919 tarihli telgrafta Erzurum Şubesi'nden Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Paris'teki beyanatının mahiyetinin ne olduğunun açıkça bildirilmesini istemiştir: "*Mukadderât ve vazife-i milliyemiz hakkında teşebbüsât-ı vatanperverânelerinizi musîb ve vâcibü'l-ittibâ görmekteyiz. İttihaz kılınacak teşebbüsâta iştirak için amadeyiz. Yapılacak yevmî teşebbüsâttan agâh edilmekliğimiz ve Sadrazam Paşa'nın mebhûs (anılan) beyanatından haberdar olmadığımızdan, mümkün ise bunun suret-i vâzihada buraya tebliğini temenni ederiz*"⁸⁸. Bu telgraftan açıkça anlaşıldığı üzere Dr. Nazmi Bey, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın ajanslara yansıyan beyanları hakkında bilgi verilmesini istemekle birlikte, Erzurum Kongresi'ni ve bu kongreyi düzenleyenleri desteklemekte, bu doğrultuda yapılacak her şeye katılmak için emre "amade" olduklarını dile getirmektedir.

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, c. IX, s.132-133.

⁸⁸ Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara: Kültür Ofset, 1993, c. I, s.63.

Harput kazasından Belediye Başkanı Mehmet Bey de Erzurum'da Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyasetine çektiği 3 Haziran 1919 tarihli telgrafta, Erzurum Kongresi'ne iki mümessil seçildiğini bildirmiştir. Mehmet Bey, konu ile ilgili şunları aktarmaktadır: "Bugün ulaşan (2 Haziran 1919) telgrafınız üzerine Teravih Namazı'ndan sonra binlerce ahali "bir içtima-ı azim akdiyle" kongreye iki mümessil seçmiştir. Bu konuda her türlü fedakârlık yapılması için "akd-i ittifak" olunmuştur. Mümessillerimizin hareket etmesi için burada uygun görülen Sivas ve Erzincan merkezleri muvafık değilse uygun görülecek kongre mahallinin tayin edilerek bildirilmesini büyük bir heyecanla bekliyor ve istirham ediyoruz."⁸⁹

Keban Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Bey de, Erzurum'da Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyasetine gönderdiği 3 Haziran 1919 tarihli telgrafta "her türlü fedakârlığa hazır bulunduğunu" dile getirmektedir. Elâzığ Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Harput Belediye Başkanlığı ve Keban Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 3 Haziran 1919 tarihli telgraflarına bakıldığında Erzurum Kongresi için yapılan hazırlıkların heyecanla takip edildiği, bu konuda hemfikir oldukları anlaşılmaktadır.

Erzurum'dan Diyarbakır Muhafaza-i Vatan Heyeti Reisi ile Van, Mamuretülaziz, Sivas ve Erzincan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Riyasetlerine gönderilen 25 Haziran 1919 tarihli telgrafta; 10 Temmuz günü gerçekleşecek olan kongreye mülhakat temsilcileriyle birlikte kaç kişinin katılacağı ve hareket gününün bildirilmesi istenmiştir. 6 Temmuz 1919 günü Diyarbakır Muhafaza-i Vatan Heyeti ile Mamuretülaziz, Sivas, Bitlis, Van, Malatya ve Muş Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerine bir telgraf daha çekilmiştir. Telgrafta kongrenin başlamak üzere olduğu belirtilmekte, mümessillerin ne zaman hareket edecekleri sorulmaktadır. Haziran ayının başında gelişmeleri yakından takip eden ve kongre için hazırlıklar yapan Elâzığ vilayetinin tutumu değişmiştir. Bunun nedeni Millî Mücadele'ye muhalif hatta hareketin öncülerine düşman olan Ali Galip Bey'in Elâzığ Valisi olmasıdır. Ali Galip Bey'in 6 Temmuz 1919 tarihinde Elâzığ Valiliği görevine gelmesiyle, Hulusi Bey'in vali vekilliği görevi sona ermiştir. Böylece delege seçimi durdurulmuş, seçilenlerin de yola çıkması engellenmiştir. Nitekim Elâzığ Belediye Reisi Ziyaeddin Efendi 9 Temmuz 1919 günü Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği telgrafta; vaktin yetersizliğinden dolayı murahhas gönderilemeyeceğini belirtmektedir. Elâzığ Valisi Ali Galip Bey'in seçilenlerin Erzurum'a gitmesine engel olduğu ifade edilmiştir. Ancak her türlü "hamiyet-i vataniyeden" geri kalınmayacağı da arz edilmiştir. Elâzığ Valisi Ali Galip Bey, 9 Temmuz 1919 tarihli telgrafında, vilayet merkezine henüz ulaştığını, bu nedenle Erzurum Kongresi'ne gönderilecek aza için hiçbir teşebbüste bulunulmamış olduğunu, kongreye aza yetiştirilemeyeceğini öğrendiğini bildirmiştir.

Ali Galip Bey, bu telgrafı ile o güne kadar delege seçimi için hiçbir şey yapılmadığını iddia etmiş, zamanın darlığı nedeniyle de seçilecek delegelerin kongreye yetişmeyeceğini dile getirmiştir. Elâzığ Valisi Ali Galip Bey'den gelen olumsuz şifreli telgrafın altına 10 Temmuz 1919'da bir gün önce Ordu Müfettişliği ve askerlik mesleğinden istifa edip

⁸⁹ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. I, s. 64.

ayrılan Mustafa Kemal Paşa kendi el yazısıyla altını ve üstünü çizerek “şâyân-ı müzâkere” diye yazmıştır. Bunun üzerine 11 Temmuz 1919 günü Ali Galip Bey'e bir telgraf çekilmiştir. 3. Ordu Müfettişi Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Kazım (Dirik) Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın imzasının olduğu yazıda şu ifadeler yer almaktadır: “Teşrif-i samilerine kadar oraca Erzurum Kongresi'ne intihap edilecek azanın tesrî'i hareketi hakkında ciddi bir teşebbüs yapılmadığı anlaşılıyor. Vilayet-i aliyeleri namına haiz-i evsaf ve bu havali halkından bazı azanın haiz-i vekâlet olması için Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Heyeti'nden Elâzığ Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne rica edilmiştir. Erzurum Kongresi için bu vekaletin itası hakkında icap edenin emir buyrulmasının, bunu takip edecek olan Sivas Kongresi'ne de icap edenlerin hemen bizzat bulundurulmak üzere keyfiyetin teminine, delalet-i serîa-i vatanperverilerini rica ve arz-ı ihtiram eylerim.”⁹⁰

Elâzığ Valisi Ali Galip Bey'in idaresi altındaki altı kazadan gelecek mümessillere engel olunması yüzünden gelinemeyeceği cevabına karşılık 10 Temmuz 1919 günü Arapkir, Eğin (Kemaliye), Arga (Akçadağ), Malatya, Keban Madeni ve Hozat (Dersim/Tunceli) Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerine aşağıdaki telgraf gönderilmiştir: “Burada teşkili kararlaştırılan kongreye mümessil gönderilmesi heyetiniz tarafınızdan kabul edilmişti. Mamuretülaziz'den gelen eski yazıların aksine bu defa gelen telgrafta vaktin izin vermemesine binaen murahhas gönderilemeyeceği bildiriliyor. Siyasi vaziyetin helak edici mahiyetini değiştirmek için millî ve müttehit bir sadanın yükselmesine kesinlikle ihtiyaç duyulduğu şu zamanda vaat ve sözleşmenin aksine meydana gelen bu yazı üzüntüye neden oldu. Kongre birkaç gün ertelendi. Mümessillerinizin mutlaka gönderilmesini vatan ve millî mukaddesat adına rica eder, cevabınızı sabırsızlıkla bekleriz.”⁹¹

Harput Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne gönderilen 13 Temmuz 1919 tarihli bir telgrafta ise “Perçenç (Akçakiraz) köyünden Kantemiroğlu Hüseyin Efendi'nin oğlu Emekli Tabur Kâtibi Sırrı Efendi, Keban Madeni eşrafından Hüsnü Bey ve muhabere memurlarından Vehbi Efendi'nin intihabını nazar-ı tasvibinize arz ederiz” denilerek bu kişilerin yola çıkarılması istenmiştir. Bunun üzerine 14 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaşan bir telgrafta Elâzığ Vilayeti'nden seçilen temsilcilerin adları bildirilmiştir. Bu kapsamda Elâzığ merkez kazası adına Dr. Nazmi ve Keban Madeni eşrafından Hüsnü Bey, Arapkir kazasından Ahmet Hilmi Efendi, Akçadağ kazasından Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Hüseyin Efendi, Keban kazası adına emekli Yüzbaşı Ali Efendi ile Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Mustafa Efendi, Elâzığ kazası adına Perçenç (Akçakiraz) köylü Kantemiroğlu Hüseyin Efendi'nin oğlu emekli Tabur Kâtibi Sırrı Efendi, Malatya merkez kazası adına ise Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Hüseyin Bey, Muhabere Memuru Vehbi Efendi ve Alagözzade Tahsin Efendi temsilci olarak seçilmişlerdir.⁹² Buna rağmen Erzurum Kongresi'ne katılım iştiağı yüksek olan Elâzığ'ın temsilcileri kongreye iştirak

⁹⁰ Kırcıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, c. I, s. 63, 64, 164, 172, 174, 193,194.

⁹¹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1919-1920)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, c. III, s.163; Kırcıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, c. I, s. 177.

⁹² Kırcıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. I, s.181, 230.

edememiştir.⁹³ Ali Galip, Dr. Nazmi ve arkadaşlarının Erzurum'a hareketleri sırasında yanlarına gelerek kendilerini engellemiş, cemiyet adına toplanan paraya el koymuş ve cemiyeti de dağıtmıştır.⁹⁴

Elâzığ Valisi Ali Galip Bey'in engelleyici tutumu nedeniyle seçilen delegelerin gönderilmesinden vazgeçilmiştir. Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da toplanmıştır. Mazhar Müfit Kansu *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* adlı eserinde Erzurum Kongresi'ne Elâzığ'dan katılımın olmadığını belirtmiş fakat Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin listesinde Elâzığ'dan Doktor Nazmi Bey'in ismine yer vermiştir.⁹⁵ Amacı ve toplanma şekli bakımında bölgesel bir mahiyette olan Erzurum Kongresi, ulusal mahiyette kararlar almıştır. Millî Mücadele'nin örgütlenme aşamasında önemli bir yere sahip olan Erzurum Kongresi aldığı kararlar dolayısıyla büyük bir ilgi görmüştü. Mustafa Kemal Paşa, daha önce Amasya Genelgesi'nde toplanacağı haber verilen Sivas Kongresi'ne delegeler seçilerek Sivas'a gönderilmesini vilayetlerden talep etmişti. Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı bu çağrıya Millî Mücadele muhalifi Ali Galip Bey, Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi engel olmaya çalıştı. Mazhar Müfit Kansu'ya göre Elâzığ Valisi Ali Galip yalnız Millî Mücadele'ye muhalif bir bedbaht değil, vatanın kurtuluşu ve selametine matuf her tedbirin alınmasına muarız bir "şerir"di.⁹⁶

Elâzığ Valiliğine atandığı günden beri gizli bir gündemi ve gayesi olduğu anlaşılan Ali Galip Bey, Elâzığ'dan seçilen delegelerin Sivas Kongresi'ne katılmasını engellemeye çalışmakla birlikte daha da ileri giderek Sivas'ı basıp, Mustafa Kemal Paşa ve maiyetindekileri tutuklamaya kalkmıştır. Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey, Mister Noel ve maiyetindeki kişilerin yanı sıra bazı aşiret mensuplarının da karıştığı bu macera başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sivas Kongresi'nin toplanmasından büyük bir rahatsızlık duyan İstanbul Hükümeti, Elâzığ Valisi Ali Galip Bey'i kongreyi dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamak üzere görevlendirmiştir. Ali Galip de avaneleriyle birlikte Elâzığ'dan Malatya'ya gelmiş, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın aldıracağı askeri tedbirler karşısında yaptığı plan suya düşmüştür. Ali Galip, Kâhta'da Hacı Bedir Ağa'ya sığınmış fakat Elâzığ'dan Hacı Kaya Sebati Bey ve bir kısım Malatya ileri gelenlerinin araya girmesiyle kendisine destek veren aşiretlerin desteklerini çekmesi Ali Galip ve avanesinin çalışmalarını sonuçsuz bırakmıştır. Ali Galip de 10 Eylül'de kaçmak zorunda kalmıştır.⁹⁷ Bu durum Elâzığ ve Malatya'nın Millî Mücadele döneminde "Ali Galip Olayı" ile anılmasına neden olmuş, bu şehirlere Sivas Kongresi'ne temsilci katılamamıştır.⁹⁸

⁹³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi-I*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1991, s.208.

⁹⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, III-3, Dosya: 14, Fihrist: 7; *Satvet-i Milliye*, 28 Ağustos 1338; Naşit Hakkı Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973, s.82.

⁹⁵ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber-I*, Ankara: TTK, 2009, s.80.

⁹⁶ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber-I*, s.78.

⁹⁷ Kamil Erdeha, *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s. 120-137.

⁹⁸ Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. I, s. 185.

Bu konuda Pulutlu Halil Efendi şunları aktarmaktadır: Elâzığ Valisi Ali Galip gailisi ortadan kaldırıldıktan sonra Haydar namında bir kişi Sivas'tan Elâzığ'a geldi. Haydar Bey, Sivas Kongresi'ne iki temsilci olmak üzere İstanbul mebusluğu yapmış olan Beyzade Mehmet ile Hacı Ziya Beyleri beraberinde Sivas Kongresi'ne götürdü. Sivas Kongresi'nden Elâzığ'a dönen temsilciler kongrede aldıkları intibahı idare edemediklerinden, halkın umutlu beklentileri hayal kırıklığına dönüştü. Bu kişileri Haydar Bey'e kim önermişti? Halkın kanaatlerini öğrenmeden Beyzade Mehmet ve Hacı Ziya Beyleri "kaptı kaçtı usulüyle" Sivas Kongresi'ne Elâzığ mümessili diye takdim etmişti. Bu temsilciler geldikten sonra kongrenin teşekkül maksadı hakkında hiçbir şey telkin etmemişlerdi. Üstelik bu süreçte "harekât-ı milliyeyi" akamete uğratmak için oluşturulan "şûrâ-yı muhalefete" iştirak etmekte idiler."⁹⁹

İshak Sunguroğlu *Harput Yollarında-I* adlı eserinde, herhangi bir kaynak belirtmeden, Sivas Kongresi'ne Elâzığ'dan Müftü Beyzade Hacı Mehmet Nuri Efendi ve eski Mebus Hacı Ziya Bey'in katıldığını belirtmiştir. Ziya Çarsancaklı ise *Hatıralardan Bir Demet Dert Yumağı* adlı eserinde Elâzığ'dan Hacı Kaya Sebati Bey'in Sivas Kongresi'ne katıldığını, kongreye Elâzığ'dan Millî Mücadele'ye destek olarak da 30 bin altın verdiğini belirtmiştir. Ancak Fahrettin Kırzioğlu *Bütününüyle Erzurum Kongresi* ve Mahmut Goloğlu ise *Erzurum Kongresi* adlı eserlerinde kongreye Elâzığ'dan katılımın olmadığını belirtmektedirler.

12. Askerî Zaferlerin Yankıları

Elâzığ, Millî Mücadele'de stratejik ve önemli bir vilayettir. Bu süreçte işgale uğramamış ise de işgale uğrayan yerlerin acısını hissetmiş, onların mağduriyetlerinin giderilmesine çalışmış ve ordunun muzaffer olması için çaba içerisinde olmuştur. İstiklal mücadelesinin sahiplenildiği, mücadelenin maddi ve manevi olarak desteklendiği bir yer olmuştur.

Elâzığ, Millî Mücadele döneminde millî duyguların çok yüksek olduğu bir vilayettir. Dönem boyunca Millî Mücadele açısından önemli günler ve gelişmeler yakından takip edilmiş ve coşkuyla kutlanmıştır.¹⁰⁰ İkinci İnönü Zaferi'nin yıldönümü nedeniyle Elâzığ Belediye Reisi Halil Bey ve arkadaşları tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine bir tebrik telgrafı gönderilmiştir. *Satvet-i Milliye* gazetesi 24 Nisan 1922 tarihli nüshasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın resmini paylaşmış ve altına da "Anadolu'nun ve başkaca âlem-i İslam'ın müstahlis-i hayat ve istiklal başkumandan mübeccelemiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri" ifadesini yazmıştır. Bu şekilde Mustafa Kemal Paşa hem Anadolu'nun hem de diğer İslam âleminin kurtarıcısı olarak takdim edilmiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü de "Türk'ün tarih-i iftiharında yıldızlarla parlayan mukaddes bir gün" olarak okuyuculara

⁹⁹ Pulutlu Halil Efendi, *Hatırat-2*, s.38-39.

¹⁰⁰ Haluk Selvi & Bülent Cırık, *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020, s.160.

duyurmuştur. Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün Elâzığ'da coşku ile kutlanmıştır. Türklüğün yüce duyguları ve ulvi gayelerini yad ettiren bu kutsal günde Elâzığ halkının büyük bir sevinçle Türk bayramını kutladığı dile getirilmiştir. İftihar edilen tarihimizin yıldızlarla parlayan şerefli günü vesilesiyle hükümete hürmetlerini sunmuş, bu günün Türk yavrularının kalplerinde ebedi olarak yaşayacağı dile getirilmiştir. Yazının devamında istiklal azmi şöyle dile getirilmiştir: “Ve Yaşayacaktır. Yaşasın öz yurdu, istiklali uğrunda çalışan Anadolu'nun asil evlatları. Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi. Yaşasın kumandanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri.”¹⁰¹

Elâzığ'da İkinci İnönü Zaferi'nin yıldönümü nedeniyle de kutlamalar yapılmıştır. Bu kapsamda Keban Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Hamdi Bey ve arkadaşları tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine bir tebrik telgrafi gönderilmiştir. İkinci İnönü Zaferi'nin yıldönümü nedeniyle Palu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Reşat Bey ve arkadaşları tarafından da Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine bir tebrik telgrafi gönderilmiştir.¹⁰² İstanbul'da İngiliz-Fransız ortak hâkimiyeti kurulacağı ve Türkiye'nin başkentinin Anadolu'ya taşınacağı haberi üzerine Elâzığ Belediye Reisi Mehmet, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Ocak 1920'de bir protesto telgrafi çekmiştir.¹⁰³ İzmit'in istirdadı dolayısıyla 7 Temmuz 1921 tarihinde Elâzığ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden ve bu sırada Elâzığ'da bulunan Şeyh Sünusi Hazretlerinden tebrik telgrafları gönderilmiştir.¹⁰⁴

Sakarya Zaferi öncesine tekabül eden günlerdeki Yunan taarruzu nedeniyle Elâzığ ahalişi galeyana gelmiştir. Gerçekleşen bir mitingde Elâzığ Vali Vekili ve Elâzığ Müftüsü etkili konuşmalar yapmışlardır. Yapılan konuşmalarda Allah'ın inayetiyle Yunan taarruzunun kesin bir şekilde defedileceği inancı dile getirilmiştir. Bununla birlikte ordunun ihtiyaçlarının temini için de harekete geçilmiştir. Halkın bu konuda Hilal-i Ahmer'e yardım için elinden geleni yapması gerektiği telkin edilmiştir. Bir komisyon oluşturulmuş ve yardım toplanmaya başlanmıştır. Elâzığ Vali Vekili Ali Rıza Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği 18 Ağustos 1921 tarihli telgrafta halkın Millî Mücadele'ye ve orduya desteğini dile getirmiştir.¹⁰⁵

Yunan ordusunun taarruz gücünün kırıldığı ve savunmaya geçmeye mecbur kaldığı Sakarya Zaferi sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tebrik ve destek telgrafları yağmıştır. Elâzığ'daki hareketlilik *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 24 Ağustos 1921 tarihli nüshasında “Elaziz'de Ahd ü Misak” başlığıyla yer almıştır. Orduya ve Büyük Millet Meclisi'ne destek mahiyetindeki miting için bir tertip komitesinin kurulmuştur. Mitingi düzenleyen ekip Ziver Bey'in başkanlığında Zeki, Ferit, Kemal ve Hami adlı kişilerden oluşmaktadır. Miting sonrasında “Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine” çekilen telgrafta şu ifadelerle yer verilmiştir: Ordumuzun öteden beri düşmanlara karşı

¹⁰¹ *Satvet-i Milliye*, 24 Nisan 1338, No: 9, s.1.

¹⁰² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. XVIII, s.478-479.

¹⁰³ Bilal N. Şimşir, *British Documents on Atatürk (1919-1938)*, Ankara: TTK, 2006, s.346-355.

¹⁰⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. XI, s.150.

¹⁰⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Ağustos 1921.

gösterdiği taarruz ve kararlılığını takdir ve takipten geri kalmayan ve her hususta destek ve yardımını kendileri için bir vazife telakki eden Elâzığ ulema, eşraf ve esnafı bugün Müdafaa-i Hukuk binası önünde toplanmıştır. Gerçekleştirilen mitingde etkili dua ve heyecanlı nutuklarla millî ve vatanî tezahüratta bulunulmuştur. Daha sonra hükümet ve orduya karşı en son vazifesini yapacaklarına ahd ve yemin eden ahali, üzerlerine düşecek bütün millî vazifeleri yapmaya hazır olduklarını arz ve iblağa bizi vasıta kılmışlardır.”¹⁰⁶

Elâzığ merkezindeki mitingler ve protestolar kısa süre sonra vilayete bağlı kazalara da yansımıştır. Palu'da Sakarya Savaşı'nın başladığı ilk günlerde 26 Ağustos 1921 Cuma günü Palu harabesinde tüm kadın ve erkekler toplanmıştır. Toplantıda Mevlid-i Nebi okunmuş, akabinde ise bazı kararlar alınmıştır. Palu Kaymakamı Demir Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine çektiği 28 Ağustos 1921 tarihli telgrafta alınan kararları şöyle aktarmıştır: Düşman memleketten çıkıncaya kadar her türlü mahrumiyetlere tahammül edilecek, ihtiyarlar dualarıyla, zenginler mallarıyla, gençler vücutlarıyla çalışacaktır. Şehadeti kazanamayan ya da şerefle dönmeyen gençler kadınlar tarafından evlerine kabul edilmeyecektir. Telgrafın devamında, Kaymakam Demir Bey, Türk'ün istiklalini temin uğrunda yiğitçe mukavemette bulunan millî ordunun muhterem kumandan heyetine hürmetler ve erlerine sevgi ve selamların lütfen kabul buyrulmasını istirham etmiştir.¹⁰⁷

Millî namus ve istiklal uğruna girişilen mücadele mitinglere yansımıştır. Sakarya Savaşı'nın devam ettiği günlerde Bakırmadeni (Ergani)'de de bir miting yapılmıştır. 3 Eylül 1921 günü yapılan miting sonrasında halkın orduya olan “destek yemini” Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine iletilmiştir. Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reis Vekili Kadri, Müftü İsmail Hakkı, Belediye Reisi Nuri, ulemeden Mehmet Nuri, Ali Saib, Yusuf, Şükrü, Bekir Sıtkı ve eşraftan Ali adlı kişilerin imzasının olduğu destek telgrafında şu ifadeler yer verilmiştir: “Milletimizin hayat ve istiklalini mahvetmek maksadıyla mübarek topraklarımıza tecavüz ayaklarını uzatan hain düşmana karşı Hakk'ın yardımıyla bu sefer de muvaffakiyet elde eden ordumuzun muhterem kumandanlarını ve muazzez fertlerini selamlarız. Millî namus ve istiklalimiz uğrunda gösterdikleri kahramanlıktan dolayı kendilerini şükranla tebrik eyleriz. Alçak düşmanımızı mahvedinceye kadar malen, canen bu büyük cihada devam ile asla silahların bırakılmaması hususundaki milletin yemini bugün miting şeklinde toplanan memleketimiz tarafından teyid olduğundan, bütün mal ve mülkümüzü muhterem ordumuzun pek büyük olan kumandanının emrine terk etmekle iftihar ettiğimizin her tarafa ilanını rica eyleriz.”¹⁰⁸

Sakarya Zaferi sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisine yağın tebrik ve destek telfrafları kapsamında Harput'tan “Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” başlığı ile bir telgraf çekilmiştir. Harput Belediye Reisi Fehmi Bey'in altında

¹⁰⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Ağustos 1921.

¹⁰⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1921.

¹⁰⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Eylül 1921.

imzasının olduğu 15 Eylül 1921 tarihli tebrik ve destek telgrafında “Allah’a hamdolsun ordumuzun Sakarya Meydan Muharebesi’nde elde ettiği gazanferane muzafferiyet milletin kalbini etkili bir şekilde mesut etti” ifadesiyle zaferden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Elde edilen bu büyük muzafferiyet nedeniyle üç gün boyunca Hükümet Konağı önünde kurbanlar kesilmiş ve bütün memleket dolaşarak şenlikler yapılmıştır. Bunun yanı sıra Sara Hatun Camii’nde toplanan binlerce kişi, müezzin tarafından okunan mevlid-i nebeviye eşlik etmiştir. Okunan dualar şehitlerin ruhlarına ithaf edilmiştir. Bu arada Şeyh Bedrettin Efendi tarafından da ordunun başarılarının devamı ve kumandanların afiyetlerinin devamı için dua edilmiştir. Elde edilen bu kutlu zafer münasebetiyle Yüce Allah’a şükür secdesi yapılmıştır.¹⁰⁹

Müslümanların bu şekilde coşkulu ve duygulu etkinliklerle kutladıkları zafere Elâzığ Süryanileri de eşlik etmiştir. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkilerde önemli kırılmalar yaşandığı XIX. yüzyılın sonlarında ve Birinci Dünya Savaşı esnasında Elâzığ Süryanileri ayrılıkçı faaliyetlere tevessül etmemiş, Ermenilerin aksine Müslümanlardan yana tutum sergileyerek devlete sadakat göstermişlerdir. Bu nedenle zaman zaman bazı Ermeni komitacıların hedefi haline de gelmişlerdir. Elâzığ Süryani Murahhası Horias Efendi de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne dua ve destek telgrafi göndermiştir. Horias Efendi, 22 Ekim 1921 tarihli bu telgrafta, “tabi olduğumuz hükümetimize karşı eskiden beri bilinen sadakatimiz” ifadesi ile Süryani cemaatinin devlete olan desteğini dile getirmiştir. Telgrafın devamında da sadık cemaatinin fertlerinin, “namus ve vatan koruyucusu” olarak orduya şükranlarını ifade etmiştir. Süryani Cemaati adına kıyamete kadar necip millete varlığı ve başarısı için Yüce Allah’a duada bulunacağını beyan etmiştir.¹¹⁰

Mamuretülaziz ulemasından eski müftü Mehmet Faik Efendi, Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği 1 Ekim 1921 tarihli bir telgrafta, Sakarya Zaferi nedeniyle tebriklerini iletmış hatta onu yücelten bir de şiir kaleme almıştır. Mehmet Faik Efendi’nin bu şiiri 21 Eylül 1921 tarihli *Mamuretülaziz* gazetesinde de yayınlanmıştır. Mehmet Faik Efendi, “memalik-i mübareke-i İslamiye’nin selameti ümmet-i mersume-i Muhammediye’nin refah, istiklal ve saadeti temini” diye başlayan mektubunda zaferden duyulan memnuniyet ve şükranlarını dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa da, 14 Ekim 1921 tarihli telgrafıyla takdir ve desteğinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal imzasıyla “Mamuretülaaziz müfti-i esbakı Mehmet Faik Efendi Hazretlerine” gönderilen mektupta özetle şu ifadeler yer verilmiştir: “Mektubunuzu ve ekteki gazeteyi aldım. Samimi hissiyatınıza ve millî gayemizin gerçekleşmesi yolundaki kıymetli neşriyatınıza teşekkür ederim. Sizin gibi saygın âlimler öncü oldukça Cenab-ı Hakk’ın milletimizi daha da mesut ve müreffeh bir istikbale eristireceğine şüphe yoktur. Sağlığınızın devamını diler, hizmetlerinizin muvaffakiyetle sonuçlanmasını yüce Allah’tan niyaz ederim, efendim.”¹¹¹

¹⁰⁹ C.A. A:VII-2-b, D:91, F:1-99.

¹¹⁰ C.A. A:7-2-b, D:91, F:2-23.

¹¹¹ C.A. A:III-9.a, D:37, F: 1-8.

Müftü Mehmet Faik Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa ile ilgili şiiri *Mamuretülaziz* gazetesinde şöyle yer takdim edilmiştir: “Millet-i necibe-i İslamiye ve devlet-i ebed müddet-i Osmaniye'nin mücahid ordusunun Başkumandan-ı Muhteremi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Büyük Millet Meclisi tarafından Sakarya Muharebesi'nde imdad-ı ilahî ve ruhaniyet-i cenâb-ı restpenahî ile kazandıkları şanlı zaferden dolayı tevcih edilen rütbe-i celile-i müşiriyetin ve gazi unvan-ı şeref-şanının tebriki ve tebciline dair üdeba-yı ulema-yı kiramımızdan müfti-i sabık Hoca Faik Efendi tarafından hüsn-i takdir ve şükran ile yazılan tarih-i gevher-feşândır.”¹¹²

Sakarya Zaferi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında Büyük Millet Meclisi ve orduya şükran duyguları iletilmiş ve dualarda bulunulmuştur. Palu'dan Rüştü adlı bir kişi, 8 Mart 1922 tarihli telgrafında duygularını şöyle dile getirmiştir: “Muvaffakiyet-i celile-i devletlerinin temenniyatını can-ı dilden ve gönülden dileyen bu aciz kulları bu defa da ömür ve afiyetinizin devamı duasını Allah'ın yüce katına gönderir, pek mukaddes olan zat-ı devletlerini tebrike mübahat eylerim efendim.”¹¹³

Sakarya Savaşı günlerinde Anadolu'dan en çok yardımın toplandığı yerlerden birisi Elâzığ'dır. Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edilmemiş yerler arasında olan Elâzığ, işgal edilen yerlerin ıstırabını derinden yaşamış, Millî Mücadele dönemi boyunca maddi, manevi tüm varlığıyla Millî Mücadele'ye destek olmuştur. Elâzığ, Palu, Ergani ve Harput'ta Batı Cephesi'ndeki başarılar üzerine sık sık mitingler yapılarak halkın cepheye tüm imkanlarıyla yardım etmesi sağlanmıştır. Mesela Pötürge kazasına tâbi Keferdiz nahiyesi ahalisi Sakarya Zaferi üzerine orduya 300 lira bağışlamıştır.¹¹⁴ Yunan ordusuna karşı elde edilen zaferler orduya olan maddi desteği de artırmıştır. Bu süreçte Elâzığ Hilal-i Ahmer Cemiyeti çok fedakâr çalışmalar yapmış ve orduya hatırı sayılır bir katkı sağlamıştır. Nitekim *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 24 Eylül 1921 tarihli nüshasında “Mamuretülaziz Vilayeti birinciliği ihraz ediyor” başlığı altında Hilal-i Ahmer'e yapılan katkılar dile getirilmiştir. Haber şöyledir: “Mamuretülaziz vilayetlerimiz arasında Hilal-i Ahmer'e yardım etme hususunda şefkat sahasında büyük kalplilikte birinciliği elde etmiştir. Son üç gün zarfında Hilal-i Ahmer Temsilciliğine 790 lira göndermişlerdir. Hilal-i Ahmer Ankara Temsilciliği Mamuretülaziz halkına ve bu sahada pek büyük faaliyet göstermiş olan İstinaf Reisi Ata Beyefendi'ye şükranlarını arz etmektedir.”¹¹⁵

Büyük Taarruz öncesinde *Satvet-i Milliye* gazetesi 22 Mayıs 1922 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafını verdikten sonra Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Başkumandanlık müddetinin yeniden uzatıldığını haber yapmıştır. Haberde “Dün Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Başkumandanlığı üç ay daha temdid edilmiştir.” bilgisine yer verilmiştir.¹¹⁶

¹¹² C.A. A:III-9.a, D:37, F: 5.

¹¹³ C.A. A:VII-2-c, D:92, F:1-21.

¹¹⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Eylül 1921.

¹¹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Eylül 1921.

¹¹⁶ *Satvet-i Milliye*, 22 Mayıs 1338, s.1.

Satvet-i Milliye gazetesinde Ahmet Kemal, 5 Haziran 1922 tarihli ve “İtiraz Etmeyin, Bırakın Gideyim” başlıklı yazısında Yunanlıların Anadolu’da yaptığı mezalime değinmiştir. Beş bin yıldır hür yaşamış bir milletin ocaklarının söndürülerek köle haline getirilmeye ve göklerdeki şanlı hilalin esir edilmeye çalışıldığını vurgulamıştır. İslam medeniyetinin ve Osmanlı hanedanlığının yıkılarak Yunan palikaryalarının kutsal mabetleri çiğnediğini dile getirerek “ya tam istiklal ya ölüm” nidasıyla bir diriliş çağlığı ortaya koymuştur. Millet, vatanın ve tüm kutsalların maruz kaldığı vaziyete dikkat çekerek mücadele atılmak için “*bırakın gideyim*” ifadesini kullanmıştır.¹¹⁷

Büyük Taarruz öncesinde de orduya destek amaçlı birçok telgraf çekilmiştir. Elâzığ’dan mahkûmlar namına İhsan, mevkuflar namına da Hasan adlı kişiler Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdikleri 29 Temmuz 1922 tarihli bir telgrafla ordunun Yunanlılar karşısında muzaffer olması temennisini dile getirmişlerdir. Elâzığ’daki mahkûm ve mevkuflar bu düşüncelerini “Mukaddes ordumuzun muzafferiyetini, düşmana karşı cansiperane müdafaasını duyduk. Saye-i fehimanelerinden ihraz edilen muvaffakiyet ve muzafferiyetin devamını Cenab-ı Zülcelâl hazretlerinden temenni eyleriz efendim.” sözleriyle ifade etmişlerdir.¹¹⁸

Büyük Taarruz da bölgede yakından takip edilmiştir. *Satvet-i Milliye*’nin 28 Ağustos 1922 tarihli nüshasının manşetinde “Mukaddes ordumuz istiklal cidalinin birinci hatve-i zaferini atarak Afyonkarahisar’ı işgal etmiştir.” ifadesiyle zaferi okuyuculara iletmiştir. Başlığın altında alınan resmi tebliğe istinaden şu ifadeler yer verilmiştir: “Dünden beri başlayan taarruz hareketimiz devam etmektedir. Ordumuzun sol tarafı düşmanın bir seneden beri tahkim ve tel örgülerle takviye etmiş olduğu üç sıra siperden oluşan mevziyi tamamen zapt etmiştir. Düşmanın mükerrer ve mukabil taarruzları süngü hücumlarıyla defedilerek Afyonkarahisar işgal edilmiştir. Esir ve ganimet çoktur. Ordumuzun merkez ve sağ tarafında da harekâtımız muvaffakiyetle ilerlemektedir. Resmî tebliğe göre bugün saat üç buçuk sıralarında Hükümet Konağı önünde Vilayet Valisi Süleyman Sami Bey tarafından karşılama olmuştur. Süleyman Bey bir konuşma yaptıktan sonra eski müftü Faik Efendi tarafından güzel bir dua ile duyulan memnuniyet ilan edilmiştir. Cenabı Allah mukaddes ordumuzun zaferlerini daim etsin. Âmin.”¹¹⁹

Satvet-i Milliye’nin 4 Eylül 1922 tarihli nüshasında, ordunun Batı Cephesi’nde Yunanlılara karşı elde ettiği zafere ve zaferin yankılarına yer verilmiştir. Manşet haberde “Mukaddes istiklal ordusu Eskişehir, Uşak, Alaşehir’i de istirdad ile düşmana azîm zayıat verdirerek İzmir ve Bursa’ya tevcih-i istikamet etmiştir. Allah muin olsun.” ifadesine yer verilmiştir. Müjdeli haberin öğrenilmesiyle birlikte 3 Eylül günü Elâzığ halkı pek büyük bir sevinç ve coşku yaşamıştır. Her taraf bayraklarla donatılmıştır. Bir bayram sevinci içerisinde, herkesin “Ya Rab muzafferiyetimizi tevâlî kıl” şeklindeki duası göklere

¹¹⁷ *Satvet-i Milliye*, 5 Haziran 1338, s.1.

¹¹⁸ C.A. A:VII-2, D:89, F:1-91.

¹¹⁹ *Satvet-i Milliye*, 28 Ağustos 1338, s.1.

yükselmiştir. “Yakında İzmir ve Bursa'nın da geri alınmasını Rabbim nasip ve müyesser buyursun.” temennileri dile getirilmiştir. Hükümet Konağı'nda Mevlid-i Nebi okunmuş, ordunun muzafferiyetinin devam etmesi için halkın dua ve yakarışları semaya yükselmiştir. Mevlid-i Nebi'den sonra Hükümet Konağı'nın avlusunda jandarma, polis ve mektep talebeleriyle Mevlid-i Şerif dinleyen kişilere ordunun muzafferiyeti için dua ve nutuk irad edilmiştir. Daha sonra Askeriye, Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önüne gidilerek şükran duyguları dile getirilmiştir. Bu gece aynı zamanda pek mükemmel bir şekilde fener alayı tertip ve icra olunmuştur.¹²⁰ Bursa'nın geri alınması nedeniyle yapılan merasimde resmigeçitten sonra eski müftü Faik Efendi tarafından güzel bir Türkçe dua okunmuştur.¹²¹ İzmir'in geri alınması üzerine Usaszade Hüseyin Efendi, Çemişgezekli Abdülkadir ve Yamoncu Mustafa Efendilerin öncülük etmesiyle çarşı esnafından toplanan akçe karşılığında altı kurban kesilmiştir. Bundan üç tanesi mülki ve askerî hapisanede bulunan fakir mahpuslara dağıtılmıştır.¹²² 18 Eylül 1922 tarihli Meclis Zabıtlarına göre Elâzığ Valiliği ve Maden Belediye Başkanlığı zaferi kutlayan telgraflar göndermişlerdir.¹²³

Satvet-i Milliye'nin 18 Eylül 1922 tarihli nüshasında Nihat Efendi'nin “Kahraman Türkler” başlığı altında verilen konuşmasında Türklerin çektiği sıkıntılar, millerimizin dirayeti ve ordumuzun elde ettiği başarılar ele alınmıştır. Bu konuşmada; Yunanlıların Anadolu'daki zulümleri nedeniyle yaşanan kara günler hatırlatılmıştır. Erzurum Kongresi ile Misak-ı Milli'nin kararlaştırıldığına ve hilali gölgeleyen perdeyi yırtmak için ortaya konan çabalar sonunda elde edilen zafere vurgu yapılmıştır. Nihat Efendi'nin “Kahraman Türkler” başlığı altında verilen konuşmasında şu ifadeler yer verilmiştir: “Muhterem Efendiler! Bundan üç sene evvel şanlı sancağımızın karalara boyanmasına neden olan İzmir'in işgali bugün sevgili ordumuzun süngüleri sayesinde bertaraf edilmiştir. İnşallah yakın bir gelecekte Yunan askerine Anadolu'da kalamayacağı idrak ettirilmiş olacaktır. Ordumuzun büyük zaferini pekiştirirken kahraman başkumandanımızla muhterem kumandanlarımızın isimlerini alkışlar arasında yükselmesine, ömürlerinin uzamasına ve afiyet ve muvaffakiyetlerine dualar eyleriz. Pek yakında “abidat-ı İslamiyemiz müzesi” adına layık İstanbul ve Edirnemizde de al bayrağımızın tam bir özgürlükle dalgalandırılması için ordumuza muvaffakiyetler temenni eder, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aracılığıyla şükranlarımızın iletilmesini isteriz. Yaşasın azmiyle bütün dünyayı sarsan necip milletimiz. Yaşasın başkumandanımız. Yaşasın sevgili ordumuz.”¹²⁴

¹²⁰ *Satvet-i Milliye*, 4 Eylül 1338, s.1.

¹²¹ *Satvet-i Milliye*, 18 Eylül 1338, s.2.

¹²² *Satvet-i Milliye*, 18 Eylül 1338, s.2.

¹²³ *Satvet-i Milliye*, 18 Eylül 1338, s.2.

¹²⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. XXIII, s.100.

¹²⁴ *Satvet-i Milliye*, 18 Eylül 1338, s.2.

Millî Mücadele döneminde aktif olarak cephedeki gelişmeleri takip eden Elâzığ'dan, cepheye mücadele eden ve şehit olan çok sayıda kişi de bulunmaktadır. Millî Mücadele dönemi boyunca bölgenin 36 bin 239 zayıtı vardır. Bunlar arasında Elâzığ merkez askerlik şubesine kayıtlı 217, Keban ilçesi askerlik şubesine kayıtlı 9, Maden ilçesi askerlik şubesine kayıtlı 71, Palu ilçesi askerlik şubesine kayıtlı 34, Arapkir ilçesi askerlik şubesine kayıtlı 16, Pötürge ilçesi askerlik şubesine kayıtlı 50 er olmak üzere toplam 397 şehit bulunmaktadır.¹²⁵

13. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Mamuretülaziz veya Elâzığ (Elaziz), Müslümanların yanı sıra önemli oranda gayrimüslimlerin de yaşadığı bir vilayettir. Bu dönemde vilayette bulunan bazı Ermeniler, XIX. yüzyıldan beri vilayette etkin olan misyonerlerin telkinleri ile Müslüman ahali ile olan kadim ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı Devleti ile Müslüman ahali aleyhine silahlanmaya ve cephe gerisini tehdit etmeye başlamışlardır. Van ve Bitlis'in Rus-Ermeni birliklerinin işgaline maruz kalması üzerine işgal altındaki şehirlerden yoğun bir şekilde aralarında Elâzığ'ın da olduğu vilayetlere Müslüman göçü başlamıştır. Önemli bir kısmı Elâzığ ve çevresine sığınan muhacir ve mültecilerin ihtiyaçlarının temin edilmesi için hem Elâzığ halkı hem de devlet, imkânlar ölçüsünde yardımcı olmaya çalışmıştır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Rus-Ermeni işgal orduları Elâzığ Vilayeti'nin sınırlarına kadar sokulmuştur. Mütareke döneminde kayda değer bir askeri kuvvetin bulunmadığı Elâzığ, güneyden gelebilecek Fransız işgalinin tedirginliğini yaşamıştır. İngiliz ve Fransızlar arasında yapılan Suriye İtilafnamesi gereğince Güney illerinin Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve Fransız ordusundaki Ermenilerin Müslüman ahaliye karşı tutumu Elâzığ ahali tarafından protesto edilmiştir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi de Elâzığ'da çok güçlü ve sistematik bir şekilde lanetlenmiştir. Siyasi ve toplumsal meselelerde birbirlerine muhalif olan siyasi hareketler bu süreçte Elâzığ'da örnek bir davranış sergileyerek İzmir'in işgaline birlikte tepki göstermiştir. Bu yönüyle İzmir'in işgali nedeniyle Elâzığ'da gösterilen hassasiyet dikkat çekici bir emsal teşkil etmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Kürdistan Teali Cemiyeti ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Belediye Başkanlığının öncülüğünde çekilen protesto telgraflarında işgaller kınanmıştır. Bazen irfan ve huzur merkezi bazen de vatanın anahtarı olarak vasıflandırılan İzmir'in haksız bir şekilde işgal edildiği belirtilerek yapılan işgalin Wilson Prensiplerine, insanlığa ve adalete aykırı olduğu vurgulanmış, olaylara seyirci kalan İtilaf devletleri eleştirilmiş, Osmanlı Hükümeti de göreve çağırılmıştır. İzmir'in işgaline Elâzığ merkezinin yanı sıra vilayete bağlı kazalardan da tepki gösterilmiştir. Protesto telgraflarında, genellikle belediye başkanları ile din adamları öncü bir rol oynamıştır.

¹²⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1987, s.116-117.

İzmir'in işgali ile Osmanlı Devleti'nin ve İslam halifeliğinin ortadan kaldırılmasının hedeflendiği kaygısı telgraflarda dile getirilmiştir. Bu işgalin aynı zamanda bölgenin Ermenilerce işgaline de zemin hazırlayacağı endişesi belirtilmiştir.

Mondros Mütarekesi sonrasında Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri üzerine Doğulu siyasetçi ve aydınların öncülük ettiği Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk şubelerinden birisi Elâzığ'da kurulmuştur. Ancak Millî Mücadele'ye muhalif Ali Galip Bey'in 1919 yılı ortalarında Elâzığ Valisi olarak göreve başlaması millî teşkilatların çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Elâzığ Vilayeti genelinde Erzurum Kongresi için seçilen delegelerin kongreye katılımı engellenmiştir. Başından beri kongre çalışmalarını yakından takip eden, bunun için delegeler seçen ve kongrenin vereceği emirlere amade oldukları ifade edilen millî teşkilatların Erzurum Kongresi'nde temsili gerçekleşmemiştir. Bölgede bir Ermenistan kurulması ihtimaline ve Şerif Paşa'nın Paris Konferansı'nda Ermeni Bogos Nubar Paşa ile yaptığı anlaşmaya diğer Doğu vilayetleri gibi Elâzığ Vilayeti de sert bir tepki göstermiştir. Ali Galip Bey'in Sivas Kongresi'ni basarak Millî Mücadele'yi kesintiye uğratma girişimi başarısız olmuştur. Bu süreçte 13. Kolordu Kumandanlığı'na bağlı Elâzığ'daki birlikler ile halk, Ali Galip'in girişimlerinin boşa çıkarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Ali Galip Bey'den sonra Elâzığ'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, yeniden organize olmuş ve Millî Mücadele uğrunda önemli çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda halkın Millî Mücadele lehinde irşad edilmesi, orduya maddi ve manevi destek sağlanması, savaşın neden olduğu mağduriyetlerin giderilmesi için Hilal-i Ahmer'e bağışlar yapılması yönünde bir dizi faaliyet yürütülmüştür. Bu dönemde askeri zaferler gibi önemli gelişmeler Elâzığ'da yakından takip edilmiştir. Millî hassasiyet ve duygunun çok güçlü olduğu Elâzığ'da cepheden gelen askeri zaferler günlerce coşkuyla kutlanmıştır. Toplumun tüm kesimlerinin iştirak ettiği kutlamalarda Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve orduya destek verilmiştir. Elâzığ'dan çekilen telgraflarda ve gerçekleştirilen mitinglerde; girişilen mücadelenin nihai gayesinin Misak-ı Millî olduğu vurgulanarak askerî ve diplomatik mücadelenin bu kapsamda devam ettirilmesi ilgililere iletilmiştir. Bu süreçte Elâzığ'da neşredilen *Satvet-i Milliye* gazetesi, zaferlerin halka duyurulması, halk üzerindeki yankısı ve kamuoyunun oluşmasında önemli bir görev ifa etmiştir. *Satvet-i Milliye*'de Yunan işgalini lanetleyen, Türk ordusunun verdiği destansı mücadeleyi takdir eden ve halkın mücadeleye verdiği desteği yücelten yazı ve şiirler kaleme alınmıştır.

Kaynaklar / References

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

C.A. A:III-9.a, D:37, F: 5; III-3, D: 14, F: 7; VII-2, D:89, F:1-91; VII-2-b, D:91, F:1-99; VII-2-c, D:92, F:1-21; 7-2-b, D:91, F:2-23; III-9.a, D:37, F: 1-8.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri

BCA, 272-0-0-12/37-22-15; 272-0-0-11/11-34-17; 272-0-0-14/74-15-20; 272-0-0-14/75-23-18; 272-0-0-12/40-42-2; 272-0-0-11/9-16-1; 30.18.1.1-3.31.5.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

BOA, A. VRK, 83/80; 830/65; 833/41; 834/35; 834/94; 835/25; 830/68; 831/10; 832/35; 832/9; 834/36; 834/86; 835/86; 836/23; 836/57.

BOA, BEO, 4509/338106

BOA, DH. İ. UM, 19/1.

BOA, DH. ŞFR, 107/104; 531/44; 86/116.

BOA, HR. SYS, 2705/15.

Kitap, Makale ve Hatıralar

Ahmad, Feroz. "Jön Türkler Döneminde Savaş ve Toplum 1908-1918". *Tarih ve Toplum*. 64 (1989): 47-55.

Akbıyık, Yaşar. *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Maraş*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Akçora, Ergünöz. "Tanzimat'tan Millî Mücadele'ye Harput'ta Ermeniler ve Faaliyetleri". *Dünü ve Bugünüyle Harput, I*. Elâzığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, 2005.

Aksın, Ahmet. "Osmanlı Döneminde Harput'un İdari Yeri". *Dünü ve Bugünüyle Harput, I*. Elâzığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, 2005.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 61/128 (2012).

Aşan, Muhammet Beşir. "Osmanlı Öncesinde Harput ve Yöresinde Türk İskânının Tarihi Gelişimi". *Dünü ve Bugünüyle Harput, I*. Elâzığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, 2005.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk-III (Vesikalar)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 2001.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1919-1920). İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, c. III.

Aydın, Mesut. "Cumhurbaşkanlığı Arşivi Belgeleri Işığında Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ve Ülke Genelinde Gruba Ait Heyet-i Merkeziye Listelerinin Oluşturulması". *Turkish Studies*, 9/4 (2014): 97-137.

Bozan, Oktay. "XIX. Yüzyılın Sonlarında Mamuretülaziz Vilayetinde Müslüman-Ermeni İlişkileri". *Tarihten Günümüze Elâzığ Kongresi*. 2015.

Belgelerle Türk Tarih Dergisi. 22 (1969): 41-43.

- Çay, Abdulhaluk & Kalafat, Yaşar. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvva-ı Milliye Hareketleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.
- Darkot, Besim. "Elaziz", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, c. IV.
- Demirel, Yurdal. *Pulutlu Halil Efendi Hayatı ve Hatıraları*. Elâzığ: Manas Yayıncılık, 2006.
- Dinamo, Hasan İzzettin. *Kutsal İsyân*. Ankara: Tekin Yayınları, 1990, c. I.
- Duman, Şahin. "Millî Mücadele'de Mamuretülaziz İmzası Hacı Kaya Sebati Duman". *Elâzığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Dergisi*, 27/42 (2015): 47-59.
- Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyesi*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1983.
- Goloğlu, Mahmut. *Üçüncü Meşrutiyet 1920*. Ankara: Başnur Matbaası, 1970.
- Goloğlu, Mahmut. *Üçüncü Meşrutiyet*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2010.
- Göğem, Ziya. *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*. İstanbul: Halk Basımevi, 1954, c.I.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*. 5 (1953).
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber-I*. Ankara: TTK, 2009.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Bütünüyle Erzurum Kongresi*. Ankara: Kültür Ofset, 1993, c. I.
- Kuran, Ercüment. "Millî Mücadele'de Harput". *Tarih İçinde Harput*. Ed. Namık Açıkgöz. Elâzığ: Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayınları, 1992.
- Kutlay, Naci. *İttihat Terakki ve Kürtler*. İstanbul: Koral-Firay Yayınları, 1991.
- "Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları". *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 19 (1986): 9-10;
- Özalp, Yalçın. *Millî Mücadele'nin İlk Zaferi*. Ankara: İkbâl Matbaası, 1976.
- Özçelik, İsmail. *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003.
- Pulutlu Halil Efendi. *Hatırat-1*.
- Pulutlu Halil Efendi, *Hatırat-2*.
- Sakallı, Bayram. *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri)*. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Selek, Sabahattin. *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Zafer Matbaası, 1987.
- Selvi, Haluk & Cırık, Bülent. *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020.
- Sunguroğlu, İshak. *Harput Yollarında*. İstanbul: Elâzığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1958, c. I.
- Şahingöz, Mehmet. "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32 (1995): 417-432.

- Şimşir, Bilal N. *British Documents on Atatürk (1919-1938)*. Ankara: TTK, 2006.
- Toraman, Ömer. "Dr. Nazmi Aziz". *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu-II*. Ed. Enver Çakar. Elâzığ: İlhan Ofset, s. 697-707.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi-I*. Ankara: Bilgi Yayınları, 1991.
- Türk İstiklal Harbi-Güney Cephesi*. Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009, c. IV.
- Halaçoğlu, Ahmet. "Elâzığ" Maddesi, c. X, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1994, s.551-552.
- Türkmen, Zekeriya. "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuvâ-yı Milliye ilişkileri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVI/46 (2000): 37-57.
- Uluğ, Naşit Hakkı. *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973.
- Ural, Selçuk. "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti'nden Gönderilen Protesto Telgrafları". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 21 (2003): 231-240.
- Ünal, Mehmet Ali. "XVI. Yüzyıl'da Harput Sancakbeyleri". Elâzığ: *Dünü ve Bugünüyle Harput, I*. Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, 2005.
- Ünal, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara: TTK, 1989.
- Yıldız, Hasan. *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*. İstanbul: Doz Basım Yayın, 1991.

Tezler

- Pekdoğan, Celal. "Millî Mücadele'de Malatya ve Çevresi". Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Yedek, Şahin. *Elâzığ'da İdari ve Siyasal Hayat (1923-1950)*. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2016.

Gazeteler

- İkdam*. 7 Teşrinievvel 1335, 17 Mart 1335
- İrade-i Milliye*. 17 Teşrinisani 1335.
- Satvet-i Milliye*. 22 Mayıs 1338, 5 Haziran 1338, 24 Nisan 1338, 28 Ağustos 1338, 18 Eylül 1338.
- Hâkimiyet-i Milliye*. 24 Ağustos 1921, 2 Eylül 1921, 11 Eylül 1921, 22 Eylül 1921, 24 Eylül 1921.

Meclis Zabıtları

- Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre 4, c. I.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. I, IX, XI, XXIII.

EK 1. Kürtlerin Türkler'den Ayrılmayacağına Dair Elâziğ Aşiret Reisleri ve Eşrafının Çektığı Telgraf (TBMM Zabıt Cerideleri, Devre: 4, İçtima 2: Cilt: 9, s. 133)

آنقره ده بیوک ملت مجلسی ریاست جاییله سنه
 کوردلر کوچک لقمه نك پك قولای یوتوله جغی
 وقتدن چوق اول آکلامشیلردر . تورک بولکنندن
 ایرلمق ذهنتینده بولنانلری کردئرکندی ملتیرندن عد ایتمزلر
 کردلرک مقدا انی تورکک مقدراتیله توأمدر بز کردلر تورکیا
 بیوک ملت مجلسی حکومتندن بشقه خلاصکار بکله مدیکمزی
 کبی دول استلافیه دن مرحت دیلمکک تیزل ایمپورز .
 میثاق ملی داخلنده صلح عقد ایلمسینی تأمیناً بتون وارلامزله
 حکومت مزه مظاهرت ایده جکمزی تورکیا بیوک ملت
 مجلسی حکومتی داخلنده کردلکک آری بر عنصر
 اوله رق تالقیسینی هیچ بزمان ایستمک ایسته مدیکمزی
 عرض ایله موفقیتلرتمنی و تقدیم تعظیمات ایلرز .
 اوجلی عشیرتی رئیس محمد
 ایزولی عشیرتی رئیس حاجی فیائباتی
 علمای اکراددن بارمچکان عشیرت رئیس خلیل
 یکر صدقی

EK 2. İzmir'in İşgaline Elâzığ'dan gösterilen tepki/üç sayfa

تلغرافنامه

صدور عظام
ع.ع.

شماره	تاریخ	کلمه	تاریخ	آندریس عمل	آندریس عمل	اسما
الغیر	۵۶۶	۱۵۶	۸	کوشورده اولدندی عمل	اولدندی عمل	اول سکوره

حکومت لغراف عمار اسدن عربلی برون
... دولت قبول ایله

تعمیر قوت بزی بغای ملینده اید و اریه جمعیت اقوام بئیشیم مود اوارده عمل قوتلانی
قرارداد لغوی اسلامیه لغوی ساره سن نسیم نسیم دریم فیه دله عزیزم ان رهم
منه اچاسنه اما طولیه منافع ساینی بوظایه انیزه ولائیه بوانه عسک لایقده عسکره
دولته قانوغا اتغال بولورجه بولک لشمبانه اولاندیسه اشم عسکره دولتی تأسیس عسکره

نوبه شماره ۸۰۱

A.3 VRK 830/65 3 urk (3 shf bas)

1-1

تلغرافنامه

شماره	تاریخ	کلمه	تاریخ	آندریس عمل	آندریس عمل	اسما
				کوشورده اولدندی عمل	اولدندی عمل	اول سکوره

حکومت لغراف عمار اسدن عربلی برون
... دولت قبول ایله

دولته مودله نه بومله ادرتیه نظر دقتدی حبه احمیره ولائیمده بالعمم قرأ
لواعی قضا الوبیم بولناه طافه افراد شو تا ایتات علیهم به جهت اولرده حرکت ایله چکلر نه
منته اوجیه اولرده بولمقده ایله بیه لغوی اسلام نه بوانه اولدله استراددی
منافع و ظن اولدله انیزه اولدله عثمیه ترک و عثمیه دوله مکار ایله عدالت و عدلیه لایق

نوبه شماره ۸۰۱

A.3 VRK 830/65

1-2

تلغرافنامه

اسما	ساعت اول سکرة	تاریخ	آندریق عمل	دَوْلَتِ اِسْلَامِیَّة مَدْرَسَةِ اِسْلَامِیَّة حُکومت اِسْرَائیل حاکمان اِسْرَائیل مَدْرَسَةِ اِسْلَامِیَّة مَدْرَسَةِ اِسْلَامِیَّة			تاریخی	کلهسی	نومرایی	مخبریں
	اول سکرة		کتابخانه ارکندقی عمل				اول ساعت سکرة			۲

بجمله تا کتب مورد ضمیمه

صلح و دوستی عثمانی و فرنگی
 اسلاف فرنگی و عثمانی
 المرد عجم اهل اسلام علیه السلام
 فائده
 کرد و نعلی جغتین و شمشیر
 اسلحہ

OSMANLI ARŞIVI
A.) VRK
830 | 65 | 1-3

کتابخانه شماره ۸۰۹

EK 4. Elâzığ'da neşredilen *Satvet-i Milliye Gazetesi* 24 Nisan 1922 tarihli nüshasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın resmini paylaşmıştır. Resmin altına da "Anadolu'nun ve başkaca âlem-i İslam'ın müstahlis-i hayat ve istiklal başkumandan mübeccelemiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri" ifadesini yazmıştır

EK 6. Millî Mücadele döneminde Elâzığ'da orduya ve halka faydalı hizmetlerde bulunan Şedelezade Fehmi Bey

EK 7. Elâziğ Haritası

Yazar Hakkında / About Author

Prof. Dr. Oktay BOZAN | Dicle Üniversitesi |

oktaybozan210[at]gmail.com | ORCID: 0000-0003-0485-556X

Prof. Dr. Oktay BOZAN, 1976 yılında Diyarbakır ili Çüngüş ilçesinin Deveboynu Köyünde doğdu. İlkokulu Deveboynu Köyü'nde, Ortaokul ve liseyi Çüngüş Lisesi'nde okudu. 1996 yılında Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliğini kazandı ve 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl Diyarbakır Koşuyolu İlköğretim Okuluna atandı ve beş yıl öğretmenlik yaptı. 2005-2010 yılları arasında Diyarbakır Süleyman Demirel Lisesi, Atatürk Lisesi, İmam Hatip Lisesi ve Arif Eminoğlu İlköğretim okullarında okul müdürü olarak görev yaptı. 2004-2006 yıllarında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi bölümünde yüksek lisans yaptı. 2008-2012 yılları arasında Fırat Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nda doktora yaptı. 2012-2019 yılları arasında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi bölümünde Öğretim üyesi olarak görev yaptı. Hali hazırda Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Rektör danışmanlığı, bölüm başkanlığı, enstitü müdürlüğü gibi idari görevler yapan yazar, çok sayıda bilimsel etkinliğin de gerçekleştirilmesinde yer almıştır. Evli ve dört çocuk babasıdır. Yazarın, Ermeniler, misyonerlik faaliyetleri, aşiretler ve Diyarbakır ile ilgili çok sayıda makalesi ve bildirisi vardır.

Prof. Dr. Oktay BOZAN | Dicle University |

oktaybozan210[at]gmail.com | ORCID: 0000-0003-0485-556X

Prof. Dr. Oktay BOZAN was born in 1976 in Deveboynu Village of Çüngüş district of Diyarbakır province. He attended primary school in Deveboynu Village, secondary school and high school in Çüngüş High School. He won the Department of History Teaching at Dicle University Education Faculty in 1996 and graduated in 2000. In the same year, he was appointed to Diyarbakır Koşuyolu Primary School and taught for five years. Between 2005 and 2010, he worked as a school principal at Diyarbakır Süleyman Demirel High School, Atatürk High School, İmam Hatip High School and Arif Eminoğlu Primary School. He completed his master's degree in Dicle University, Faculty of Theology, Department of Islamic History in 2004-2006. Between 2008 and 2012, he completed his PhD at Fırat University, Department of History. Between 2012-2019, he worked as an associate faculty member in the Department of Islamic History at the Faculty of Theology at Dicle University. He is currently working as a full-time professor at Dicle University, Faculty of Letters, Department of History. The author, who performed administrative duties such as advisor to the rector, head of the department, and director of the institute, also took part in the realization of many scientific activities. He is married and has four children. The author has many articles and statements about Armenians, missionary activities, tribes and Diyarbakır.